

DET HEMMELIGE FORBINDELSES- PUNKT

Komintern i 1930ernes København

Af Niels Erik Rosenfeldt,
Jesper Jørgensen og Morten Møller

Komintern havde et vidtstrakt netværk af “forbindelsespunkter” rundt om i verden. I begyndelsen af 1930erne blev der også i København etableret et sådant punkt. Arbejdet her var yderst hemmeligt og efterlod sig oprindeligt kun meget få synlige spor. Men på grundlag af nye materialer fra Kominterns arkiv i Moskva er det nu muligt, dels at identificere en række af de danske og udenlandske medarbejdere, dels at klarlægge deres respektive funktioner.

Den kommunistiske verdensbevægelse fulgte to hovedspor. Der var det udadvendte parti- og fagpolitiske arbejde, som i ikke-kommunistiske lande i sig selv var stærkt samfundskritisk og potentielt systemnedbrydende. Men der var også den hemmelige og konspirative virksomhed, som i de samme lande ofte antog en direkte subversiv karakter. Selve ordet “konspiration” var faktisk et positivt ladet ord i kommunisternes politiske sprog. Mange aktiviteter forblev derfor fuldstændigt skjult for omverdenen. Andre efterlod sig så få og svage aftryk i det åbne landskab, at udenforstående kun kunne danne sig et sløret og højest ufuldstændigt billede af, hvad der foregik.¹

Med Sovjetunionens og sovjetkommunismens sammenbrud for om-

kring 25 år siden ændrede situationen sig imidlertid radikalt. En række af de hidtil lukkede arkiver åbnede i de følgende årtier deres døre for forskerne; nye fascinerende kildesamlinger så dagens lys; tidligere tolkninger blev bekræftet eller afkræftet – eller i det mindste nuanceret på forskellig vis. Men processen forløb på ingen måde glat. De mest sensitive russiske arkiver forblev hermetisk lukkede. Nogle materialer, som i årene efter Sovjetunionens opløsning havde været tilgængelige, kom atter bag lås og slå. De kilder, det fortsat var muligt at udforske, var i mange tilfælde præget af iøjnefaldende lakuner og uklarheder.

På trods af den bekymrende mangel på åbenhed og tankefrihed i det moderne Rusland er kildeforholdene dog langt bedre i dag end dengang, Sovjetunionen endnu eksisterede. Dertil kommer de rige muligheder, der er for at udnytte relevante materialer fra de henfarne kommunistiske regimer i det øvrige Østeuropa, for slet ikke at tale om mængden af nyligt afklassificerede dokumenter i vestlige arkiver.

Også danske historikere har ydet en indsats i denne sammenhæng, hvad enten det har drejet sig om udforskningen af Sovjetunionens historie, staterne i efterkrigstidens Østeuropa eller den verdensomspændende kommunistiske bevægelse fra 1917 og fremefter. De mere dunkle aspekter af kommunismen i Danmark eller danske kommunisters konspirative arbejde i udlandet har ligeledes påkaldt sig flere historikers opmærksomhed.²

Det har her været af stor betydning – ikke mindst for studiet af Mellemkrigstiden – at Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i perioden 2011-2013 modtog kopier af et betragteligt antal personsager fra Det Russiske Statsarkiv for Socio-Politisk Historie (RGASPI), især vedrørende danske kommunister. Tilsvarende vigtige er dokumenter fra den britiske efterretningstjeneste MI5's aflytninger i årene 1934-1937 af den hemmelige kommunikation mellem den internationale kommunismes hovedkvarter i Sovjetunionen og kommunistiske partier og andre støttepunkter i den øvrige verden, herunder også i Danmark. Elektroniske kopier af disse dokumenter, der bærer fællesbetegnelsen MASK, befinder sig i dag på Det Kongelige Bibliotek i København.³

Mange brikker i puslespillet venter endnu på at blive lagt. Den følgende undersøgelse skal alene betragtes som et enkelt afgrænset bidrag til kortlægningen af skjulte kommunistiske aktiviteter i Mellemkrigstidens Danmark. Formålet her og nu er at kaste mest muligt lys over Den Kommunistiske Internationales hemmelige "forbindelsespunkt" i København i 1930'erne. Hvordan fungerede det? Hvad var opgaverne?

Hvem havde ledelsen? Og – ikke mindst – på hvilke områder var danske statsborgere aktivt involveret i forbindelsespunktets arbejde?

Inden vi kommer så vidt, er det dog nødvendigt at rette blikket mod den overordnede historiske kontekst.

Komintern og OMS

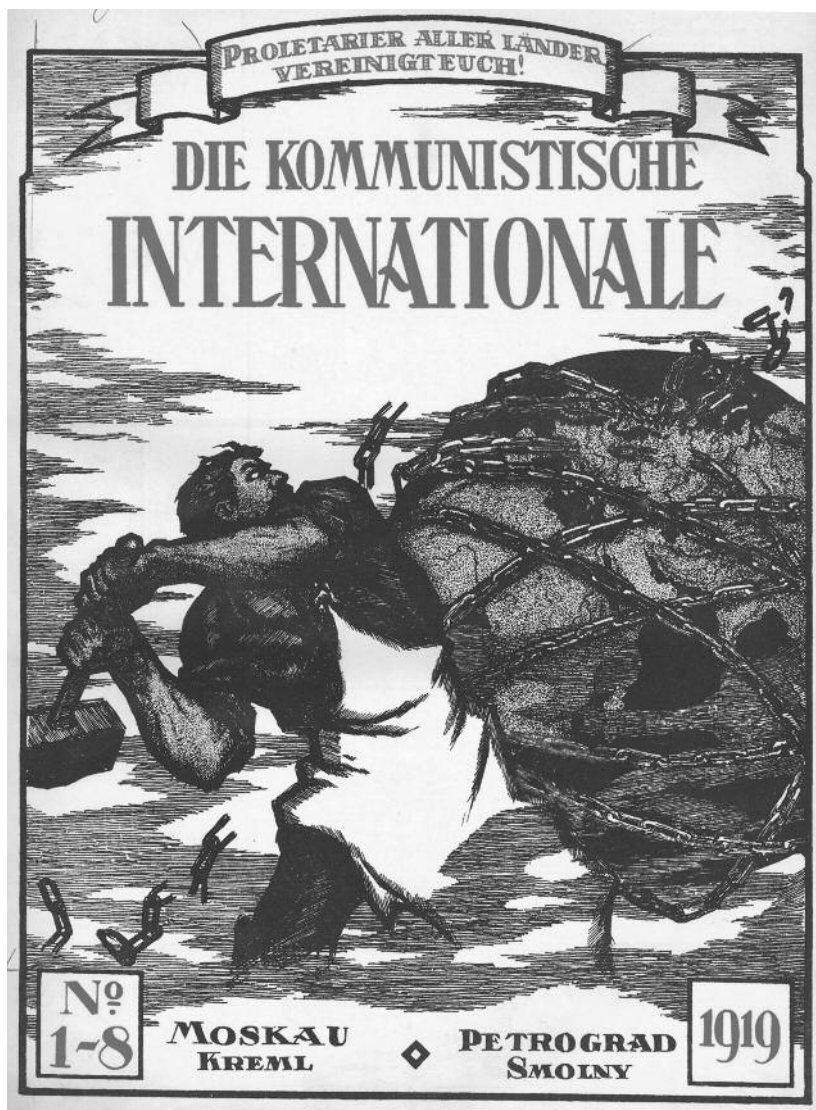
Den Kommunistiske Internationale, også kaldet Tredje Internationale eller Komintern, blev grundlagt i marts 1919 i Moskva. Umiddelbart var der tale om et særdeles skrøbeligt foretagende med en mere eller mindre tilfældigt sammenbragt ledelse. Men fra og med Kominterns anden kongres i sommeren 1920 kom der gradvis mere styr på tingene, politisk såvel som organisatorisk. Officielt fremstod den nye Internationale som et “verdensparti”, hvor de enkelte nationale kommunistpartier blot indgik som underordnede “sektioner” med pligt til at rette ind efter hovedorganisationens øverste ledelse. Denne ledelse befandt sig gennem alle årene i Moskva og var fra først til sidst stærkt domineret af sovjetiske kommunister.

Kominterns overordnede mål var at få gennemført nye kommunistiske revolutioner efter samme model som den russiske samfundsomvæltning i 1917 og i en skala, der påregnedes at få den samlede revolutionsproces til at antage karakter af en nærmest global borgerkrig mellem socialistiske og kapitalistiske kræfter. Eller sagt på en anden måde: at bane vej for intet mindre end *verdensrevolutionen*. I de første år var der tilmed en klar forventning om, at dette mål ville være inden for rækkevidde i løbet af absolut overskuelig tid.

Revolutionære og venstreradikale strømninger satte da også deres præg på det politiske liv i mange europæiske lande i perioden lige efter Første Verdenskrig. Set fra Kominterns perspektiv forekom Tyskland særlig lovende, og selv om samtlige revolutionsforsøg slog fejl, bevarede det tyske kommunistparti en betydelig styrke helt frem til Hitlers magtovertagelse i 1933. De danske kommunister fik aldrig et tilsvarende tag i den hjemlige befolkning, men de markerede sig dog fra første færd på den politiske scene. I november 1920 valgte det lille Danmarks Venstresocialistiske Parti at melde sig under Kominterns faner, hvorefter det skiftede navn til Danmarks Kommunistiske Parti (Sektion af Kommunistisk Internationale).

I løbet af 1920'erne opbyggede Kominterns ledelse i Moskva et omfattende bureaukratisk apparat, der skulle sikre, at de enkelte kommunistpartier fulgte den kurs, der blev lagt i systemets øverste top. Kernen

Forsiden af Den Kommunistiske Internationales tidsskrift. Som tegningen illustrerer, var organisationens politiske mål-sætning global. Arbejderklassen i alle lande skulle frigøres fra kapitalens lænker. Et af midlerne til at nå dette mål var at etablere et verdensomspændende net af hemmelige forbindelsespunkter, hvoraf et af de vigtigste i 1930'erne var placeret i København.

i dette apparat – det allerhelligste – var “Afdelingen for Internationale Forbindelser”, normalt omtalt som OMS efter forbogstaverne i det russiske navn. Aktiviteterne her var ikke bare særdeles vigtige, men også ekstremt hemmelige; afdelingen blev således kun omtalt yderst sporadisk i åbne kilder fra samtiden. I foråret 1936 skiftede OMS navn til “Forbindelsestjenesten”, på russisk forkortet SS. Men intet tyder på, at organisationens grundlæggende arbejde ændrede karakter.

Den støt voksende stab i OMS stod for den konspirative kommu-

nikation mellem Kominterns hovedkvarter i Moskva og de talrige kommunistiske bastioner, der efterhånden blev etableret rundt om i verden. Til det formål fik man lidt efter lidt opbygget et omfattende korps af kurerer, der opererede under skiftende dæksnavne og sædvanligvis betjente sig af forfalskede pas, fremstillet i en særlig sektion under OMS' apparat. Samtidig blev alle udvekslede budskaber af mere væsentlig art formuleret i kode; en del lod man tilmed affatte med usynligt blæk. Efterhånden begyndte OMS desuden at kommunikere pr. radio. Også her var meldingerne selvsagt krypterede.

En helt særlig, men absolut central opgave bestod i at overføre kontante pengebeløb fra Komintern-hovedsædet til de forskellige udenlandske kommunistpartier. Efter samme mønster fragtede OMS-folkene i dybeste hemmelighed propagandamateriale, våben, ammunition og sprængstoffer ud til partierne.

Det er en vigtig pointe, at Moskva-staben ikke kommunikerede direkte med de udenlandske kommunistpartier, men i første omgang sendte instrukser, meddelelser, penge og materiel til et velcamoufleret "forbindelsespunkt" i det pågældende land. Det var hos dette forbindelsespunkt, at de omrejsende Komintern-kurerer checkede ind og ud. Det var her, man stod for afkodningen af de indgåede skrivelser. Det var her, man sørgede for, at andre diskrete sendebude efterfølgende bragte en del af de dekrypterede budskaber videre til det nationale kommunistparti sammen med andre konspirative leverancer. Det var her, man krypterede de meldinger, som det pågældende parti eller OMS-punkt ønskede at afskibe til Komintern-hovedkvarteret. Og det var sidst, men ikke mindst her, man betjente det illegale radioanlæg, der skulle sikre den æterbårne kommunikation med Moskva.

OMS-strukturerne var i organisatorisk henseende skarpt adskilt fra det lokale kommunistparti. Forbindelsespunktet stod alene til ansvar over for den centrale stab i Moskva, og som en yderligere understregning af dets ekstraordinære status blev de ledende medarbejdere sjældent rekrutteret fra det land, hvor det pågældende "punkt" havde til huse.

Trods den isolerede position havde forbindelsespunktet dog kontakt med udvalgte medlemmer af det nationale kommunistparti. Efter beslutning af Komintern i 1920 skulle hvert parti ved siden af den officielle og offentligt kendte partiorganisation oprette et særligt "illegalt apparat", der fuldt og helt opererede efter Kominterns konspirative regler. Dette apparat var efter al sandsynlighed OMS-punktets nærmeste samarbejdspartner.

Med tiden blev der etableret forbindelsespunkter over det meste af verden, f.eks. i storbyer som Berlin, Hamborg, Tallinn, Riga, Antwerpen, Bruxelles, London, Paris, Prag, Wien, New York, Sao Paolo, Singapore, Shanghai og Hongkong. Foruden i både Oslo, Stockholm og København.

Bedømt efter antallet af sager i det særlige arkiv efter OMS/SS, som i dag befinder sig i Moskva, udviklede det københavnske forbindelsespunkt sig i anden halvdel af 1930'erne til et af de vigtigste i Europa, ja, i verden. Kun de tilsvarende apparater i Frankrig og Kina synes at have spillet en større rolle i dette omfattende globale netværk. Den heftige trafik af kurerer ud og ind af København omkring midten af 1930'erne peger umiddelbart i samme retning, selv om vi ikke her har et tilsvarende sammenligningsgrundlag at støtte os til.⁴

OMS kommer til Danmark

Spørgsmålet er så, hvad vi er i stand til at sige om det københavnske forbindelsespunkts mere konkrete aktiviteter.

Oprindeligt var det – moderat udtrykt – ikke meget. Men da Ole Sohn under sit arbejde på bogen *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch Petersens skæbne* (Kbh. 1992) fik adgang til en række materialer fra hidtil lukkede sovjetarkiver – herunder det nu utilgængelige KGB-arkiv⁵ – dukkede der forskellige spor op. Sohn kunne således oplyse, at Munch-Petersen under sit ophold i Moskva 1929-30, hvor han var elev på Leninskolen og samtidig fungerede som referent for Komintern vedrørende danske anliggender, var blevet udvalgt til at arbejde for OMS. Hans opgaver skulle bestå i at hjælpe til med opbygningen af et forbindelsespunkt i København; at skaffe danske medarbejdere og kurerer til dette punkt; at sørge for midlertidigt logi til de Komintern-medarbejdere, som passerede dansk territorium; og at sikre kommunikationen med repræsentanter for de illegale udenlandske kommunistpartier, der mere permanent fandt ophold i Danmark.

I beskrivelsen af Arne Munch-Petersens videre skæbne omtaler Ole Sohn enkelte andre OMS-relaterede forhold. Man hører således, at Munch-Petersen ind imellem selv fungerede om kurer, og at han jævnligt havde kontakt til det københavnske forbindelsespunkts øverste chef – hvis sande identitet han dog ikke kendte, idet de skiftende OMS-førstemænd i Danmark konsekvent optrådte under dæksnavn. Først var der angiveligt en chef, der hed “Wilhelm”, og noget senere var der én, der kaldte sig “Paul”. Om Wilhelm hedder det mere specifikt, at han i

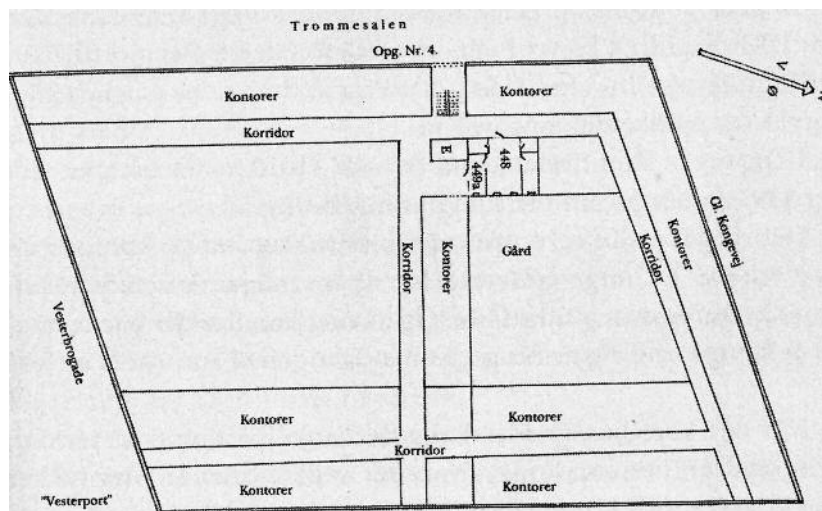
foråret 1934 gav Munch-Petersen besked om at indsamle materialer på dansk af og om den landsforviste Lev Trotskij og efterfølgende sørge for, at dette materiale blev viderebefordret til chefen for den samlede OMS-system i Sovjetunionen, J.M. Abramov. Her har vi altså et tidligt eksempel på, at der på foranledning af og med hjælp fra forbindelsespunktet blev sendt politiske efterretninger til Moskva.

Ole Sohn kommer endvidere ind på det nære samspil, der eksisterede på den illegale front mellem Arne Munch-Petersen, OMS-punktet og søfyrbøder Richard Jensen, som var en af de ledende kræfter i det Komintern-kontrollerede Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund, ISH. Det oplyses også, at både OMS-forbindelsespunktet og ISH-støttestpunktet i København i en periode holdt til i Den Internationale Sømandsklub – også kaldet “Interklubben” – i Toldbodgade 16.⁶

Sohns værk fortæller dog ikke meget om, hvad der foregik bag dørene i det københavnske forbindelsespunkt, og de informationer, han præsenterer, vedrører især forbindelsespunktets allerførste år. Et mere generelt billede af OMS-aktiviteterne i Danmark får man i de telegrammer, som britiske efterretningsorganer formåede at opsnappe og afkode i årene 1934-1937, det såkaldte MASK-materiale.⁷ Påstanden i denne artikel er imidlertid, at en ikke tidligere udnyttet “kollektiv personsag” fra Kominternarkivets særlige serie med danske personsager på en række centrale områder kan kaste helt nyt lys over forbindelsespunktet i København.

Her er det vigtigt at erindre, at den danske hovedstad i tiden efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland lagde scene til usædvanligt mange kommunistiske aktiviteter af konspirativ karakter. Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund, ISH, flyttede i al hemmelighed størstedelen af sit hovedsæde fra Hamborg til København. Ifølge vidnesbyrd fra den britiske efterretningstjeneste blev ISH's arkiver allerede i foråret 1933 smuglet i mindre partier og med forskellige skibe til Skandinavien. En af ophavsmændene til disse efterretningsrapporter påpeger også, at ISH's kontaktsadresse i tiden omkring selve overflytningen var Toldbodgade 16, altså den kommunistiske sømandsklub Interklubben, og at alle henvendelser dengang skulle stiles direkte til Richard Jensen. I en anden indberetning hedder det, at ISH desuden benyttede sig af en midlertidig base i Tordenskjoldsgade 26, baghuset, 2. sal. Alt tyder imidlertid på, at den øverste ISH-ledelse inden for kort tid forlagde sine vigtigste og mest konspirative aktiviteter til den nyopførte kontorbygning “Vesterport” nær Hovedbanegården, hvor man opererede

Københavns Politis tegning af den etage i bygningen Vesterport i København, hvor Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund, ISH, fik sin hovedbase nogle måneder efter flytningen fra Hamborg til København i det tidlige forår 1933. Forbundet opererede under dække af firmaet A. Selvo & Co. i kontorerne 448 og 449a.

under dække af det fiktive firma "A. Selvo & Co.". På denne adresse kunne man jævnligt møde både Richard Jensen og den fremtrædende tyske kommunist og ISH-leder Ernst Wollweber. Sidstnævnte stod fra 1936 i spidsen for en dybt konspirativ sabotageorganisation, der havde afdelinger i de fleste nordeuropæiske lande, herunder Danmark.⁸

Også Kominterns hemmelige "Vestbureau", der var en slags mellemled mellem Moskva og de central- og vesteuropæiske kommunistpartier, rykkede for en periode til København efter i en årrække at have eksisteret illegalt i Berlin. En del af det tyske kommunistpartis udlandsledelse og efterretningsapparat slog sig ligeledes ned på dansk jord, og flere af de illegale østeuropæiske kommunistpartier etablerede også en hemmelig udlandsledelse i Danmark. Samtidig udbyggede de vigtigste sovjetiske efterretningstjenester deres københavnske "residenturer". Alt dette skabte uden tvivl både ekstra muligheder og ekstra udfordringer for det forbindelsespunkt, der nu var i fuldt sving i den danske hovedstad. Ikke mindst ISH og Vestbureauet synes at have været tæt sammenvævet med OMS.⁹

Den omfattende illegale aktivitet i København må nødvendigvis ansues i et større verdenspolitisk perspektiv. De kommunistiske ledere var generelt af den opfattelse, at en ny storkrig var uundgåelig. Og netop i første halvdel af 1930'erne herskede der i Moskva en udtalt frygt for, at krigen nærmede sig med hastige skridt. Dette førte ikke alene til en yderligere styrkelse af det konspirative arbejde på verdensplan, men

satte også øget fokus på den særlige rolle, som kommunistisk sindede søfolk på skibe fra kapitalisternes handelsflåde kunne spille både før og under en væbnet konflikt. Dels fordi de som følge af deres omkringfarende liv var yderst velegnede som konspirative kurerer, dels på grund af de muligheder, de havde for at blokere og sabotere de fjendtlige magters civile skibsfart. Dertil kom den løbende indsamling og udnyttelse af militærrelevante informationer. Dansk politi nåede i anden halvdel af 1930'erne frem til den konklusion – tilsyneladende med hjælp fra en hemmelig meddeler – at OMS også havde til opgave at blokere for fjendens krigsforberedelser, at indhente oplysninger om krigsindustrien og under en eventuel krig at forhindre transporter, som ville fremme eller forlænge krigshandlingerne.¹⁰

Det københavnske forbindelsespunkt i aktion

Selve ordet “forbindelsespunkt” kan umiddelbart give indtryk af, at det hele foregik på én og samme lokalitet. Der er imidlertid ingen tvivl om, at OMS havde etableret et større antal anløbs- og tilholdssteder rundt om i den danske hovedstad – på linje med de tilsvarende netværk i andre lande og ofte under dække af en mindre butik, et lille firma eller lignende. En del af de relevante adresser er at finde i de radiotelegrammer mellem København og Moskva, som blev opsnappet og dekrypteret af den britiske efterretningstjeneste.

Der var f.eks. en frugt- og grønthandel i Møllegade. Der var to skomagerværksteder i henholdsvis Ægirsgade og Trepkasgade. Ligeledes foregik der gedulgte aktiviteter på adresserne Teglgaardsstræde 10, Kronprinsessegade 56, den københavnske afdeling af ISH's kontor i Gothersgade 15 og Søfyrbødernes Forbunds kontor i Toldbodgade 10. Konspirative kontakter blev endvidere knyttet, når mystiske mænd dukkede op på “Jernbanehotellet”, der dengang lå i Jernbanegade 7 mellem Rådhuspladsen og Axeltorv. Men listen over adresser var givetvis længere, og alt tyder på, at man af sikkerhedshensyn jævnligt skiftede opholdssteder. Alt i alt må OMS-folkene i København og deres kontakter i DKP have haft ganske travlt med at få disse rent praktiske ting til at falde på plads.¹¹

Derudover skulle der holdes styr på forskellige og undertiden ret fantasifulde feltråb, som kurererne forventedes at introducere sig med, når de nåede frem til anløbsstedet, samt de tilsvarende paroler, som kontaktpersonen skulle svare med, før man kunne føle sig forvisset om, at alt var i orden. “Handler De med tøj?” kunne udspillet fra en an-

kommende kurer eksempelvis lyde. “Nej, vi handler med papir, men kun af den bedste sortering”, burde responsen så være. Oven i dette kom arbejdet med at fremskaffe eller udveksle falske pas og andre rejsepapirer til brug under nye missioner, hvortil yderligere skal lægges de anstrengelser, der var forbundet med at beherske koderne og betjene det illegale radioanlæg. Også disse mere tekniske udfordringer er der adskillige vidnesbyrd om i det britiske efterretningsmateriale. Man fornemmer, at opgaverne til tider gav OMS-folkene ikke så få grå hår i hovedet.

Der er ligeledes mange markante vidnesbyrd om, at det københavnske OMS-punkt ingenlunde kun stod for kontakten til DKP, men tillige opretholdt forbindelsen til en række kommunistpartier, der var illegale i deres hjemlande og derfor opererede på konspirativ vis i Danmark. Det gjaldt ikke mindst de partier, der havde deres politiske rødder i Polen, Estland og Letland. I perioder synes kommunikationen mellem Moskva og kommunisterne i Island, Østrig, Holland og Finland også at være gået over København, ligesom telegrammer fra eller til andre verdensdele undertiden passerede det danske forbindelsespunkt.

Pengeoverførslerne spillede fra første færd en overordentlig stor rolle. Det drejede sig samlet set om betragtelige summer i varierende valutaer – schweizerfrancs, franske francs, hollandske gylde, amerikanske dollars eller svenske kroner – som godt gemt i dobbeltbundede kufferter blev fragtet af udvalgte kurerer fra finansieringskilden i Moskva til deres første bestemmelsessted, forbindelsespunktet i Danmark. Som regel blev staben her adviseret på forhånd gennem et krypteret radiotelegram om, at den og den kurer og så og så store summer var på vej, lige som man lokalt var forpligtet til via radio at holde Komintern-hovedkvarteret orienteret om, hvorvidt beløbene var blevet overført som tilsigtet, og hvordan det i øvrigt stod til med den aktuelle kassebeholdning.¹²

De regelmæssige pengetransaktioner gik hånd i hånd med en konstant strøm af direktiver og instrukser fra Moskva til de enkelte partier. Ved hjælp af MASK-materialet kan vi umiddelbart konstatere, at adskillige af disse ordrer blev fremsendt som radiotelegrammer, men efter alt at dømme ankom mange også i brevform med kurer. En del af radiotelegrammerne havde et klart politisk indhold, idet de anviste partierne den vej, de skulle følge i kampene og interessekonflikterne på den hjemlige samfundsarena. At dømme efter det forhåndenværende materiale synes intensiteten i denne form for kommunikation at have vekslet en del fra land til land. Således forekommer Moskva – måske ikke så overraskende – at have været noget mere optaget af forholdene

i og for det polske kommunistparti end af DKP og dansk politik i det hele taget. Men der kan være huller i materialet, som risikerer at lede til en fejlslutning her. Den britiske efterretningstjeneste formåede på ingen måde at opsnappe og dechiffrere samtlige telegrammer, der blev udvekslet mellem Moskva og det danske forbindelsespunkt.

Ikke desto mindre er hovedindtrykket, at de politiske direktiver, som i form af radiotelegrammer indgik til forbindelsespunktet i København, stod lidt i skyggen af de budskaber, der beskæftiger sig med selve kommunikationssystemets måde at fungere på, hvad enten det så drejede sig om rejsepapirer, dæksnavne, anløbssteder, kurerankomster, pengeoverførsler eller koder.¹³

I en kategori for sig er de meldinger, som var affødt af, at der på den ene eller anden måde mentes at være fare på færde i mere akut forstand. Altså når det drejede sig om systemets egen indre sikkerhed. Det var mestendels Moskva, der i første omgang lod høre fra sig i den sammenhæng. Det kunne dreje sig om at råbe vagt i gevær over for forræderiske enkeltpersoner. Det kunne være en oplysning om, at tysk politi var begyndt at undersøge antallet af kommunister på skibe, der besejlede havne i nærområdet. Og det kunne være en advarsel om, at den danske ungkommunist Alvilda Larsen var i Gestapos søgelys på grund af sine særlige aktiviteter. I mindst ét tilfælde var det dog København, der alarmede Moskva, og ikke omvendt. Her lød kravet, at de tilrejsende kurerer *øjeblikkeligt* skulle ophøre med at benytte en anløbsadresse på Sønder Boulevard.¹⁴

Til samme kategori må henregnes en serie begivenheder i foråret 1935, hvor dansk politi arresterede flere mystiske udlændinge, der så ud til at repræsentere dunkle Komintern- og sovjetinteresser. To af dem blev efterfølgende dømt ved landsretten i København for spionage. Mens sagen pågik, sendte Moskva adskillige krypterede radiotelegrammer til det københavnske OMS-punkt med besked om nøje at følge udviklingen og sammen med "partiet" sørge for, at de arresterede fik den fornødne juridiske bistand og i det hele taget al mulig hjælp.¹⁵

Forbindelsespunktet og "pasfabrikken"

Men hvad så med de opgaver, der på forskellig vis vedrørte forfalskning af pas og andre identitetspapirer – et af de helt centrale arbejdsfelter inden for det samlede OMS-system? Det MASK-materiale, der refererer til Danmark, rummer enkelte vidnesbyrd om, at tilrejsende kurerer modtog nye falske pas under opholdet i København til anvendelse

Vandvejenes arbejdere – havnearbejdere, søfyrbødere og sømænd – var uhyre vigtige for Kominterns internationale kommunikationsnetværk. De fungerede bl.a. gennem ISH og dets sømandsklubber, herunder Interklubben i København, hvor søfyrbøderen og kommunisten Richard Jensen var særdeles aktiv. På billedet ses Dansk Søfyrbøderforbunds hovedbestyrelse i 1934: som nr. 2 f.v. står forbundsformand Georg Hegner og som nr. 4 formand for forbundets Københavnsafdeling, Richard Jensen. Siddende som nr. 2 f.h. ses Jens Frederiksen, der var tilknyttet Kominterns Afdeling for Internationale Forbindelser, OMS.

under deres næste mission. Samme materiale peger også i retning af, at disse pas kom fra Sovjetunionen, og at de via OMS skulle returneres hertil efter endt brug.¹⁶

Tilbage står spørgsmålet, i hvilken grad forbindelsespunktet i København ydede en selvstændig indsats, når det gjaldt selve tilvirkningen af de falske pas. Her er MASK-materialet ikke til megen hjælp, men at dømme efter en række andre informationer fra den britiske efterretningstjeneste er det absolut et emne, der gør krav på opmærksomhed.

I flere af de rapporter, der indgik til briterne, udpeges Richard Jensen således som en drivende kraft bag et “bureau” eller “kontor” i København, der arbejdede med forfalskning af pas. Det hele tog angiveligt fart, da Kominterns tilsvarende bureau i Tyskland blev opsporet og lukket ned af de nazistiske myndigheder. Efterretningskilderne vil tilmed vide, at Richard Jensen stod i spidsen for denne virksomhed i hele seks år – fra 1933 til 1939. Ind imellem udpeges han direkte som “ekspert i falske pas”. I andre sammenhænge hedder det, at han var Kominterns “mellemand”, når opgaven var at levere pas til omkringrejsende kommunistiske agenter. Et enkelt sted hævdes det, at det specielt var søfolk, der nød godt af de tjenester, hans bureau kunne tilbyde. Generelt betegnes pasforfalskningsaktiviteterne som “espionage functions”.

Man finder også flere detaljer om selve arbejdsmetoderne. Der re-

degøres eksempelvis for, hvordan danske, norske og svenske pas, tilhørende sømænd og søfyrbødere, blev indsamlet eller indkøbt af den danske kommunist og ISH-medarbejder Einar Nielsen i Esbjerg og derefter fragtet til søfyrbøderforbundets hyreanvisningskontor i Ny Adelgade i København, hvor de blev udsat for nærmere bearbejdelse. Dette indebar mere konkret, at pasfotoet blev udskiftet, og at stempler og håndskrevne passager blev raderet bort ved hjælp af et tysk fremstillet middel med den sigende betegnelse "Tintentod" – tilsyneladende en klorinopløsning. Ifølge en britisk efterretningsrapport fra august 1933 havde bureauet på den måde allerede formået at forfalske omkring 100 pas.

En anden efterretningskilde vil vide, at Richard Jensen egenhændigt opbevarede de remedier, der var nødvendige for pasforfalskningen, på sit kontor i Ny Adelgade, hvor han residerede som formand for den magtfulde Københavnsafdeling af Søfyrbødernes Forbund. Men man møder også den påstand, at det meste materiale var skjult på Jensens private bopæl, Vesterbrogade 70A. Mere specifikt påpeges det, at hans arsenal bl.a. indeholdt alle de stempler, der blev anvendt af Københavns og Frederiksberg Politi.¹⁷

Richard Jensen omtaler selv pasarbejdet i sine erindringer *En omtumlet tilværelse* fra 1957. Her hedder det, at der i 1930ernes København opstod "en hel pasfabrik", der rådede over intet mindre end "samtlige landes ind- og udrejsestempler". På linje med den britiske efterretningsrapport efterlader Jensens beskrivelse også det klare indtryk, at aktiviteterne strakte sig over mange år. Først den 9. april 1940 blev "hele historien" angiveligt brændt.¹⁸

Det siger sig selv, at efterretningskilder, hvor særlige meddelere må formodes at have været på spil, er et vanskeligt materiale at arbejde med, og at oplysningerne som udgangspunkt kun bør behandles som mulige eller sandsynlige spor. Heller ikke Richard Jensen kan uden videre betragtes som et sandhedsvidne. I det mindste bør man nok være på vagt over for en vis overdrivelse i udtryksmåden.

Det står desuden hen i det uvisse, hvor det beskrevne pasforfalskningsarbejde i givet fald hørte hjemme i rent institutionel forstand. I de britiske dokumenter er der ingen referencer til OMS-forbindelsespunktet, men kun – sporadisk – til Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund, ISH. Richard Jensen nævner heller ikke OMS i den sammenhæng. Da alt tyder på, at OMS-punktet og ISH var tæt sammenvævet, ja, i en periode endog holdt til på den samme adresse i København, kan man naturligvis hævde, at dette spørgsmål ikke har den store betydning i praksis. Men i diskussionen om Richard Jensens

stilling er det dog ikke uden interesse. For kan man sige, at Jensen selv indgik i forbindelsespunktets faste stab?

Som kildesituationen er i dag, vil en sådan påstand nok være forhastet. Hans status i forhold til OMS bør efter alt at dømme snarere sammenlignes med Arne Munch-Petersens. De svævede begge på en eller anden måde over vandene, når det gjaldt arbejdet i det københavnske forbindelsespunkt, for Richard Jensens vedkommende nok ikke mindst, fordi han samtidig fungerede som DKP's såkaldte M-mand, dvs. som den, der med hans eget udtryk bar ansvaret for "militærarbejdet" eller "apparatarbejdet" og derfor havde sit mandat direkte fra Moskva. De udførte også begge forskellige mere specifikke opgaver i form af f.eks. kurervirksomhed og pasforfalskning til støtte for OMS-punktet. Men de havde hver især så mange andre jern i ilden, at de ikke kan sidestilles med de folk, der på daglig basis sled fra morgen til aften for OMS i Danmark.¹⁹

Forbindelsespunktets chefer

Men hvem var det så, der tacklede de mange udfordringer i egenskab af *regulære stabsmedarbejdere* ved det københavnske forbindelsespunkt? Ved hjælp af de hemmelige kominterntelegammer, som briterne dekrypterede mellem 1934 og 1937 er det muligt at identificere to af forbindelsespunktets chefer, "Kuddel" (el. "Kudl") og "Otto". Det kan desuden fastslås, at Kuddel synes at have været aktiv fra engang i efteråret 1934, at han i telegrammaterialet fremstår som den dominerende forbindelsesmedarbejder i 1935 og – ikke mindst – i første halvdel af 1936, og at skiftet fra Kuddel til Otto fandt sted i slutningen af juni 1936. De af Ole Sohn omtalte dæknavne "Wilhelm" og "Paul" er der derimod ingen spor af i radiotelegammerne.

Det har længe været en almindelig antagelse, at der var tale om udlændinge – svarende til Kominterns almindelige praksis med ikke at hente de lokale OMS-ledere fra det land, hvor det pågældende forbindelsespunkt befandt sig. MASK-materialet viser således, at Otto ankom fra Frankrig ad søvejen og krydsede den danske grænse på et (falsk) østrigsk pas, kort inden han i sommeren 1936 overtog tøjlerne i København. Desuden behøver man blot at tænke på, at Arne Munch-Petersen efter alt at dømme ikke kendte de københavnske OMS-chefers borgerlige navne. Havde det drejet sig om medlemmer af DKP, ville han nok have vidst besked.²⁰

Ved at kombinere danske og udenlandske og ældre og nyere vidnes-

byrd er det imidlertid muligt at komme et skridt videre. Søfyrbøder Alberti Hansen, der var en af Richard Jensens allernærmeste medarbejdere, blev i 1941 afhørt på Politigården, formelt af Københavns Opdagelsespoliti, men reelt nok så meget af Gestapos udsendte medarbejdere fra Hamborg. Formålet fra tysk side var især at afdække, hvad han vidste om Ernst Wollweber og dennes særlige sabotageorganisation. Men af afhøringerne fremgår også, at han erkendte selv at have spillet en ledende rolle i det københavnske OMS-arbejde, og at han udpegede en vis "Brishmann" som sin overordnede chef. Denne bar angiveligt dæknavnene "Kuddel" og "Paul" og levede under jorden i Danmark. Efter sin indsats her tog han ifølge Alberti Hansen til Paris. Dansk politi fastslog på basis af egen efterforskning, at Brishmanns hustru Elisabeth i modsætning til manden havde haft en fuldt legal folkeregisteradresse på Frederiksberg – fra 10. december 1934 til 17. april 1936 på H. Schneekloths Vej 23 i stuen og derefter indtil 7. juli 1937 i Frederiksberg Bredegade 2B, 3. sal. Alberti Hansen ville dog vide, at hun endegyldigt havde forladt Danmark allerede i 1936, og hævdede selv at have fulgt hende til lufthavnen. Han erklærede også, at han i 1937 havde besøgt hele Brishmann-familien på adressen Boulevard Soult 16 i Paris.

Men det var ingenlunde første gang, Alberti Hansen fremkom med interessante vidnesbyrd vedrørende OMS. Tilbage i maj 1938 havde han på vegne af Wollweberorganisationen været med til at iværksætte et spektakulært bombeattentat på to trawlere i Frederikshavn for at forhindre skibenes udlevering til Franco-siden under Den Spanske Borgerkrig. Ved det efterfølgende politiforhør refererede han til "lederen af Københavns Afdelingen af Komintern", der angiveligt – som det staves i afhøringsrapporten – bar dæknavnet "Poul" (eller "Poul Schmidt"). Alberti Hansen fortalte ved samme lejlighed, at Poul havde opholdt sig i Danmark fra slutningen af 1934 og ca. halvandet år frem. Han trak dog ikke tråde til "Brishmann" her. Til gengæld fik politiet at vide, at Poul havde haft et hemmeligt "bureau" – men ikke logi – hos en fru Hofman i Humlebækgade 20, stuen t.v., på det ydre Nørrebro.

Pouls navn er desuden at finde i afhøringsrapporterne fra den sag, der kørte i København i 1942-1943 angående mordet på den estiske kommunist Johannes Eltermann i februar 1936 på Amager – det såkaldte Kongelundsmord. Her blev han omtalt som "Kominterns repræsentant fra OMS" omkring tidspunktet for forbrydelsen. Det hed også, at han "vist var tysker", og at han holdt til "i nogle illegale kontorer i Vesterport".

Samlet set er der næppe tvivl om, at det var den tyske kommunist

og OMS-agent Karl Brichmann, der gemte sig bag de forskellige dæksnavne. Han havde oprindeligt arbejdet i det sovjetiske gesandtskab i Berlin og desuden været knyttet til det tyske kommunistpartis militærpolitiske apparat i tillæg til sin indsats for OMS. I 1934 rejste han med kone og datter til København, hvor han opholdt sig, indtil han i 1936 drog til Paris. I den franske hovedstad blev han assistent for lederen af det stedlige OMS-punkt, schweiziske Lydia Dübi, der opererede under dæksnavnet "Pascal". Med andre ord: Vi synes nu at have fundet frem til den første af de to chefer for det københavnske forbindelsespunkt, som optræder i MASK-materialet – Kuddel/Kudl – og vi synes også at have fået en forklaring på, at navnet Paul figurerer i de af Ole Sohn anvendte kilder; det drejede sig simpelt hen om et andet af Karl Brichmanns pseudonymer.²¹

Sporene efter forgængeren og efterfølgeren for Kuddel/Kudl/Paul/Poul/Poul Schmidt/Brishmann/Brichmann er lidt mere usikre, men alligevel værd at notere sig. Alberti Hansen erklærede i februar 1941 over for Gestapo og dansk politi, at hans første chef var den officersuddannede tyske kommunist Wilhelm Wloch, der benyttede sig af dæksnavnet "William". Det ligger nær at antage, at der her er tale om den mand, der i Ole Sohn-materialet optræder som "Wilhelm", men spørgsmålet lader sig ikke endeligt afgøre. Ifølge tyske biografiske kilder af nyere dato var Wloch oprindeligt ansat i den sovjetiske handelsrepræsentation i Berlin, hvor han også indledte sit arbejde for OMS. Herefter hedder det: "Nach Einsätzen in China (u.a. Aufbau eines Residentur in Shanghai), kam er 1935 über Kopenhagen, Amsterdam und Brüssel in die Sowjetunion". Wilhelm Wloch optræder desuden i forskellige samtidige vidnesbyrd. I et sovjetisk spørgeskema, udfyldt af Wloch selv i Moskva i 1937, hedder det således, at han arbejdede for OMS 1927-1937, og at der fra først til sidst var tale om illegal virksomhed. I juni 1937 meddelte det tyske generalkonsulat i Shanghai, at han havde opholdt sig i Kina fra oktober 1934 til slutningen af 1935. Herefter gik turen tilsyneladende til Danmark. Ifølge Gestapos oplysninger rejste Wloch i hvert fald videre fra København i maj 1936 med kurs mod Amsterdam, hvor han overtog det stedlige OMS-punkt. Efter eget udsagn besøgte Alberti Hansen ham her i 1937. Andre kilder viser, at Wlochs kone Erna kort før årsskiftet 1936-1937 tog til Sovjetunionen via København. Endelig er der vidnesbyrd, der peger i retning af, at Erna og Wilhelm Wlochs børn befandt sig på dansk grund fra 1933 til sandsynligvis 1936, hvilket jo antyder, at også forældrene havde tilknytning til Danmark fra et relativt tidligt tidspunkt.²²

Wilhelm Wloch

Erna Wloch

Lothar Wloch,
kaldt Lotka.

Margot Wloch,
kaldt Margosjka.

En af lederne af Kominterns forbindelsespunkt i København var den tyske kommunist Wilhelm Wloch, der her ses med sin familie. Wloch arbejdede for OMS-apparatet i perioden 1927-1937. Han blev anholdt af det sovjetiske hemmelige politi, NKVD i juli 1937 og døde i fangenskab to år senere. Foto fra Markus Wolf: Trojka – 50 år mellem øst og vest, København 1990.

Det er dog stadig et åbent spørgsmål, om Wloch ledede det københavnske forbindelsespunkt allerede i 1933-1934, altså inden sin Kina-mission, eller om han blot afløste Brichmann for en kortere periode i foråret 1936.

Den tredje i rækken af Alberti Hansens overordnede var ifølge det dansk-tyske efterforskningsmateriale fra 1941 en kraftigbygget, rundhovedet, hornbrillebærende og velklædt mand på ca. 55 år, der kom til Danmark på et østrigsk pas under navnet Frantz Schindler og sammen sin kone checkede ind på Hotel Regina i Reventlowsgade på Vesterbro den 3. juni 1936. Både Alberti Hansen og dansk politi var af den overbevisning, at passet var falsk. Hansen havde det indtryk, at begge ægtefæller stammede fra Berlin, men han så sig ikke i stand til at oplyse deres rigtige navne. Her er det interessant, at den nye chef for det københavnske OMS-punkt i sommeren 1936, MASK-dokumenternes "Otto", netop var rejst ind i landet på et østrigsk pas. Meget tyder med andre ord på, at Otto og Schindler var én og samme person. Missionen synes i denne omgang at have været godt og vel et år. Vi hører i hvert fald, at Schindler i september 1937 blev beordret til Moskva for at modtage instrukser vedrørende opløsningen af "Det Vesteuropæiske Kontor" i København. Han vendte angiveligt tilbage til Danmark i marts 1938, men tog kort efter videre til Paris. Mange år senere – i 1970 – påstod Alberti Hansen under en samtale med advokaten Carl Madsen, at hans tyske chef i 1938 havde boet en tid på H. Schneekloths Vej. Her forveksler Hansen dog nok Schindler med Brichmann – med mindre den frederiksbergske lejlighed simpelt hen stod til rådighed for skiftende Komintern-medarbejdere.

Under 1941-forhørerne blev det yderligere oplyst, at Frantz Schindler brugte dæknavnet "Niels", hvilket ingenlunde bør opfattes som et dementi af, at han efter al sandsynlighed var identisk med "Otto". Som Brichmann-eksemplet illustrerer, var det såre almindeligt, at Komintern-agenter benyttede flere forskellige pseudonymer, alt efter hvilken kommunikativ kontekst de opererede i. I samme ånd synes Schindler at have optrådt som "Karl", når han kommunikerede med sin allernærmeste kreds.

Referencen til "Niels" giver os mulighed for at forfølge yderligere et spor. Under sagen om trawlerattentatet i 1938 oplyste Alberti Hansen og hans medgerningsmand Kaj Tandrup Christensen, at den person, der i efteråret 1936 afløste Poul (Schmidt) i København, netop benyttede sig af dette dæknavn. Lige som Poul havde Niels angiveligt et "bureau" i fru Hofmans lejlighed i Humlebækgade. Dette bureau ser altså

umiddelbart ud til at have været et af de vigtigste OMS-tilholdssteder i København, så længe lejemålet blev opretholdt – dvs. frem til slutningen af 1937. Og det var tilsyneladende også et af de mest hemmelige; ifølge Alberti Hansen blev tilrejsende Komintern-agenter normalt ikke inviteret indenfor her, men måtte se sig henvist til at møde OMS-punktets skiftende chefer på andre adresser rundt om i byen. Det gjaldt endog i de tilfælde, hvor der blev udvekslet efterretninger om noget så sensitivt som virksomheder, der fremstillede krigsmateriel. At dømme efter både Alberti Hansen og en Gestapo-agent, der tilsyneladende fulgte forløbet tæt, fungerede “Niels” under sit efterfølgende ophold i Moskva ydermere som en slags bagmand for den person – dvs. Wollweber – der kontaktede Hansen i København vedrørende trawlerattentatet.²³

På basis af forskellige kilder har det inden for de seneste år været muligt at udpege yderligere et antal personer, som muligvis var knyttet til det københavnske forbindelsespunkt i mere eller mindre vigtige funktioner. Men vi er alene bekendt med de pågældendes dæknavne – “Taube”, “Ilsa”, “Pisma”, “Peter” og “Günther” – og ved altså ikke, om der var tale om udlændinge eller danskere. Spørgsmålet er nu, i hvilket omfang forbindelsespunktet – ud over førnævnte Alberti Hansen – anvendte dansk arbejdskraft.²⁴

Forbindelsespunktet og “Kollektiv personsag nr. 423”

Fra tidligere forskning kender vi navnene på en række danskere, der periodisk eller mere permanent rejste rundt i verden som kurerer for Komintern eller udførte konspirative opgaver helt uden for OMS-systemet. Det er ikke dem, søgelyset umiddelbart rettes mod her. Målet for denne artikel er først og fremmest at opspore flest mulige af de medarbejdere, der over en vis tid ser ud til at have haft deres daglige gang på det københavnske forbindelsespunkt, og samtidig finde ud af, hvad disse medarbejdere mere konkret beskæftigede sig med.

Her er det, at den “kollektive personsag nr. 423” fra Komintern-arkivets serie af danske personsager ser ud til at rumme ikke så lidt relevant stof. Denne sag vedrører en gruppe danskere, der dels stod for illegale “søforbindelser”, dels varetog andre former for hemmelig virksomhed.²⁵

Tilknytningen til OMS fremgår bl.a. af et antal russisksprogede skrivelser, hvor det bevidnes, at otte af danskerne efter flere års tjeneste blev afskediget på én og samme dato – den 23. marts 1938. Disse doku-

menter er underskrevet af vicechefen i Forbindelsestjenesten/SS i Moskva, Sorkin, hvis hovedopgave dengang var at "verificere", dvs. sikkerhedskontrollere, medarbejderne. Efter navnet på hver af de otte danskere følger desuden udtrykket "25 punkt", hvad der kunne ligne en reference til det nummer, det danske forbindelsespunkt bar i det samlede OMS/SS-system. Vi kan endvidere se, at en række ligeledes russisksprogede personkarakteristikker af de afskedigede medarbejdere, som ligger i sagen og alle bærer påskriften "Kopengagen", stammer fra hemmelige eller strengt hemmelige "udskrifter af brev fra Otto" af 26. november 1936. Og netop "Otto" var jo dæknavnet på den Komintern-mand, der i sommeren 1936 overtog posten som chef for det københavnske forbindelsespunkt. Som nytiltrådt leder har Otto sandsynligvis følt sig tvunget eller kaldet til at gennemføre sin egen verificering af medarbejderstaben i lighed med den eskalerende loyalitetskontrol, der foregik overalt i Sovjetunionen og Den Kommunistiske Internationale i disse år som optakt til Stalins store udrensninger.

Det er også slående, at man på to dokumenter, der begge stammer fra oktober 1936, finder påtegningen "S.S.Apparat Kopengagen" og "SS.APPARAT. KOPENHAGEN", altså tydeligvis en russisksproget og en tysksproget henvisning til det københavnske forbindelsespunkt på det tidspunkt, hvor OMS havde skiftet navn til SS. I personsagen indgår ydermere et brev fra Kominterns "kadreafdeling" til den daværende OMS-chef Abramov fra oktober 1935, hvor det fastslås, at afdelingen ikke ligger inde med "kompromitterende oplysninger" om en navngiven Komintern-agent. Der er endvidere en skrivelse til OMS-vicechef Britjkina fra december 1934 vedrørende rejsespørgsmål samt et aktstykke fra 22. juni 1936, hvor der refereres til et brev fra "Kudl", som efter alt at dømme endnu en kort stund stod som leder af OMS/SS-punktet i København. Hertil kommer endelig – som det siden vil fremgå – at de arbejdsopgaver, der blev udført af de registrerede danskere, i høj grad giver mindelser om traditionelle OMS/SS-aktiviteter.²⁶

De fleste af dokumenterne i sagsmappen drejer sig om den gruppe på otte danskere, der blev afskediget i marts 1938, og som alle i november 1936 var blevet "karakteriseret" af Otto, men der findes også et mindre antal papirer med et andet indhold. Lad os til en begyndelse fokusere på de vigtigste aktstykker i den rækkefølge, de er anbragt i sagen, selv om det ved første øjekast kan forekomme noget tilfældigt.

Jens Kristian Frederiksen

Blad 1-3 i personsagen rummer flere interessante oplysninger om en af de danskere, der tog sig af søfartsspørgsmål. Her er vi dog tilbage i tiden før Otto. Vi kan således se, at "Blanka" (måske en udenlandsk OMS-medarbejder) den 30. oktober 1933 sender et krypteret brev fra København til Moskva med en vedlagt levnedbeskrivelse af "vor medarbejder for søforbindelser". Denne medarbejder var angiveligt blevet anbefalet af Arne Petersen (sandsynligvis Arne Munch-Petersen) og Richard Jensen.

Blanka understregede udtrykkeligt, at den pågældende person ikke havde optrådt offentligt på grund af en halslidelse. Men det var – lød det videre – faktisk en fordel, fordi det så ville være lettere at "spinde ham ind" i arbejdet "for os", uden at det vakte unødigt opmærksomhed udadtil. Den nye medarbejder havde allerede kvikt og beredvilligt udført den opgave, han indledningsvis var blevet betroet, nemlig at levere en liste over samtlige skibsruter, der "begynder her". Ydermere havde han været i stand til at oplyse, hvor mange partimedlemmer og sympatisører, der befandt sig om bord på de enkelte skibe og kunne udnyttede "af os" efter "dertil svarende bearbejdelse". Udover selve listen var det tillige lykkedes den nye medarbejder at fremskaffe fartplaner, "skibsfartsprojekter" og forskellige andre materialer af lignende karakter.

Alt dette ville nu sammen med brevet blive fremsendt til Moskva. Til gengæld bad Blanka om, at man herfra gav besked om, hvilke skibsruter man først og fremmest ønskede at få "bearbejdet" nærmere, idet det en passant blev påpeget, at der fra Danmark var mulighed for at etablere en særlig god forbindelse til Storbritannien. Målet var simpelt hen at få udarbejdet en samlet plan for sømedarbejderens fremtidige indsats.

At dømme efter blad 2 i sagen var den nævnte medarbejder identisk med danskeren Jens Kristian Frederiksen. I dokumentet finder man en længere levnedbeskrivelse fra hans egen hånd. Af denne fremgår det, at han var født i 1899, og at han blev udlært som maler, men i sine unge år også havde arbejdet som bl.a. fabriksarbejder og kullempere. I 1929 blev han medlem af DKP og efter nogle år til søs, hvor han fungerede som fyrbøder og hovedsagelig befandt sig uden for Danmark, fik han et job i Interklubben i København. Siden blev han overført til Interklubben i Leningrad. På grund af tuberkulose i halsen kom han dog en tid senere på et længere kurophold på Krim, og i 1933 blev han sendt tilbage til Danmark. Her havde han angiveligt brugt en del kræfter på at løse forskellige journalistiske opgaver for ISH og søfyrbøder-

forbundet. Det var kort sagt en mand, der synes at have været ganske velbevandret i det kommunistiske arbejde blandt søens folk.²⁷

Under sin samtale med Carl Madsen i 1970 berettede Alberti Hansen, at den tuberkuloseramte sømand – og tidligere maler – Jens Frederiksen stod i forbindelse med tyske kammerater, der i Danmark arbejdede illegalt for “Det Vesteuropæiske Sekretariat” – nok væsentligst med spionage. I Erik Nørgaards bog *Drømmen om verdensrevolutionen* omtales “den poetiske søfyrbøder Jens Frederiksen”, som – foruden at skrive digte til bl.a. søfyrbødernes blad *Faklen* – i en periode ledede den danske afdeling af sømandsklubben i Leningrad. Han blev dog syg – hedder det videre – i slutningen af tyverne og rejste i 1932 hjem til Danmark, hvor han døde to år senere. En gennemgang af *Faklen* viser, at en mand ved navn Jens Frederiksen vitterligt fik trykt i hvert fald ét digt her – i december 1933. Det er formentlig den samme Jens Frederiksen, som i 1932-1933 fungerede som ansvarshavende redaktør for de kommunistiske søfolk og havnearbejderes blad *Lanternen*, og som i august 1933 blev valgt ind i søfyrbøderforbundets hovedbestyrelse. Af *Faklen* fremgår det endvidere, at søfyrbødernes formand, Georg Hegner, ved kongressen i 1935, hvor der blev udtalt mindeord om de i kongresperioden afdøde medlemmer, ganske særligt ønskede at “... mindes en af vore nært stående Kammerater, Hovedbestyrelsesmedlem Jens Frederiksen, der vel ikke var nogen udadtil fremtrædende, men en stille og god Kammerat, der gav Forbundet hele sin Arbejdskraft.”²⁸

Spørgsmålet er så, om Jens Kristian Frederiksen og Jens Frederiksen er én og samme person. Ikke mindst – men heller ikke kun – på grund af sygdomshistorien forekommer det forsvarligt at besvare dette spørgsmål med et ja. Så meget desto mere som at Jens Kr. Frederiksens levnedsbetegnelse i personsagen alene er underskrevet “Jens Frederiksen”.

Det er ikke helt uinteressant at sammenligne oplysningerne om sømedarbejder Jens Kristian Frederiksens virksomhed omkring 1933 med indberetningerne til den britiske efterretningstjeneste fra samme tidsrum. Der henvises her til, at Tyskland efter Hitlers magtovertagelse ikke længere kunne fungere som det centrale bindeled mellem Komintern-hovedkvarteret og den særlige kommunistiske fagforeningsinternationale (*Profintern*) på den ene side og resten af Europa på den anden. Og derefter hører man, hvorledes Richard Jensen i Danmark fra da af kom til at spille en fremtrædende rolle, når det gjaldt organiseringen af helt nye forbindelseslinjer “til England og andre lande”. Om den danske sømand Einar Nielsen fra Esbjerg hedder det mere specifikt, at han bar ansvaret for opretholdelsen af ISH-forbindelserne fra Esbjerg til både

Fyrbøderen.

Han slynger mod Fyret en flammende Ed,
saa slænger han Slejsen i Krogen;
at tjene sin Føde i Ansigtets Sved,
— det kender vel han fremfor nogen.
Hans Røder kun køber de billigste Kul,
han alt i Værdier beregner;
han tænker blot paa at forøge sit Guld,
— hvad gør det, en Fyrbøder segner?
Med Løngerne fyldt af den kvælende Luft
og Uldtrøjen drivvaad paa Kroppen
han standser og stirrer,
mens Lemmerne dirrer:
Mon Dampen ej snart er paa Toppen?

Gaar Trykmaalervæsen op eller ej?
Den Tanke bestandig sig melder;
nu rører den sig — men den modsatte Vej —
en Harnbølge op i ham vælter;
saa tager han atter paa Værktøjet fat,
hans Arme er trætte, skønt stærke;
— Luften er brandvarm og Fyrløkken glat,
og Ryggen begynder at værke;
saa slænger han Fyrene fulde af Kul,
hans Næve om Fyrsiden krammer;
og Tankerne svirrer,
imodens han stirrer
ind i de grovde Flammer:

Her gaar vi og ofrer vor Sundhed og Kraft
som Slaver for Kapitalisten;
vi revs de Glæder, som vi skulde haft
og lægges for tidligt i Kisten.
Værdierne, som vi har skabt ved vort Slid,
med rovgridske Fingre han raner;
han lever i Overflod hele sin Tid,
mens os han til Sparsomhed maner.
Han haanler blot ad vort retfærdige Krav
om Menneskets Ret til at leve;
men vent — er først Stunden
til Opger oprunden,
da nøjes vi ej med at kræve!

JENS FREDERIKSEN

Jens Frederiksen var i perioden 1933-1934 tilknyttet OMS-apparatet i København. Forinden havde han arbejdet i interklubberne i København og Leningrad. I december 1933 fik han trykt et digt i søfyrbøderforbundets blad om de følelser af uretfærdighed, der kunne gemme sig i en stærk og stolt søfyrbøder. Digtet er illustreret af Herma Krebs, der var gift med dobbeltagenten Richard Krebs (senere kendt under navnet Jan Valtin som forfatter af den kontroversielle bog Ud af Mørket). Jens Frederiksen døde af tuberkulose i 1934.

England, Tyskland, Belgien og Frankrig, og at en af hans aktuelle opgaver i efteråret 1933 bestod i at rejse til den franske havneby Dunkerque og yde støtte til den igangværende sømandsstrejke dér.²⁹

Som i andre tilfælde, hvor det drejer sig om efterretningsmateriale, bør man selvsagt undgå alt for bastante konklusioner. Men sammenholdt med andre spor virker beretningerne ikke utroværdige. Blot et enkelt eksempel: Einar Nielsen var ifølge Erik Nørgaard gennem en årække leder af den kommunistiske interklub i Esbjerg og var også dybt involveret i den store danske sømandsstrejke i 1934.³⁰

At der allerede dengang blev udfoldet en særdeles heftig aktivitet i det kommunistiske undergrundsmiljø i Danmark, kan der ikke herske tvivl om. At danske medarbejdere også i de følgende år ydede en betydelig indsats for det københavnske forbindelsespunkt, fremgår klart af akterne i personsag nr. 423 fra Kominternarkivet i Moskva.

HUGO og IORGEN

Blad 4-5 i personsagen bringer os således for første gang i nærkontakt med den gruppe på otte danskere, der kollektivt blev afskediget i marts 1938, og som noget tidligere – i november 1936 – var blevet beskrevet i korte karakteristikker, forfattet af Otto. Det drejer sig i dette tilfælde om en mand med dæknavnet “HUGO”. På de to blade finder man dels selve afskedigelsesskrivelsen, dels Ottos bemærkninger. HUGO var ifølge 1936-karakteristikken 37 år gammel. Oprindeligt havde han været beskæftiget inden for handel. Hans politiske løbebane begyndte i 1928, hvor han blev medlem af DKP. Allerede samme år indledte han et uddannelsesforløb på Vestuniversitetet i Moskva, som varede til 1931. Derefter vendte han tilbage til Danmark, hvor han i begyndelsen udførte forskellige partiopgaver uden for hovedstaden. Fra efteråret 1935 fungerede han som sekretær for Røde Hjælp-organisationens virksomhed i provinsen. Samtidig arbejdede han ifølge Otto “for os” med at sikre “værelser, adresser og andre ting”. Efter Ottos bedømmelse havde han løst disse opgaver samvittighedsfuldt og på absolut pålidelig vis. Alligevel blev han sat fra bestillingen i 1938.³¹

Blad 6-7 drejer sig om “IORGEN” med efternavnet “NANZEN”, endnu en af de i 1938 afskedigede medarbejdere. Af profession var IORGEN metalarbejder og sømand. Han blev medlem af DKP i 1930 og var fra 1931 tillige medlem af ISH. Fra august 1933 til juli 1936 arbejdede han i “vort apparat” inden for området “forbindelser”. Herefter fik han specielt til opgave at tage sig af “søforbindelser”. Otto bedømte ham til at være en både seriøs og pålidelig medarbejder.³²

Der er en enkelt anomali i dokumenterne om IORGEN. I Ottos karakteristikker omtales folk normalt kun ved fornavn. Blot altså ikke i dette tilfælde.³³ Man kan derfor spørge, om vi af uranselige årsager her præsenteres for den pågældende persons rigtige efternavn. Hed han med andre ord Nansen eller måske Hansen?

Under alle omstændigheder er selve grundmønstret klart: Vi har her at gøre med to danske kommunister, der igennem nogen tid havde været tilknyttet forskellige Komintern-relaterede institutioner og orga-

nisationer – Vestuniversitetet i Moskva, Røde Hjælp, Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund – og som sideløbende eller efterfølgende udførte vigtige opgaver for OMS/SS-punktet i København.

Er HUGO Gustav Olesen Schou?

Blad 8-9 – med påskriften “S.S.Apparat Kopengagen” og “SS APPARAT KOPENHAGEN” – ligner umiddelbart en mindre afvigelse fra den ellers benyttede arkivaliske orden, idet man her finder en længere selvbiografi fra oktober 1936 i henholdsvis russisk og tysk udgave. Selvbiografien er forfattet af Gustav Olesen Schou; her skjules identiteten altså ikke ved hjælp af et dæksnavn. Men måske har denne kilde alligevel en naturlig plads i det samlede mønster. Noget tyder nemlig på, at vi faktisk har mødt Olesen Schou før og det i skikkelse af HUGO – til trods for, at dokumenterne, der bærer de to navne, ikke ligger samlet side om side i personsagen. Af Schous selvbiografi fremgår det, at han blev født i 1899 i det dengang tyske Nordslesvig (sml. HUGO: 37 år gammel i 1936). Som ung var han i manufakturlære i Haderslev (sml. HUGO: beskæftiget inden for handel). Han gik ind i DKP i 1928 (nøjagtigt som HUGO) og studerede siden en periode ved Vestuniversitetet i Moskva (igen præcis som HUGO). Efterfølgende beklædte han forskellige poster i DKP i Jylland, og fra 1936 var han sekretær for Røde Hjælp i Aarhus (sml. endnu engang HUGO: løste forskellige opgaver i provinsen for både partiet og Røde Hjælp).

I 1935 blev Gustav Olesen Schou endog opstillet for DKP til folketingsvalget, så han må have nydt betydelig tillid i den danske partiledelse. Til gengæld havde han et problem i forhold til Komintern. Under sit ophold ved Vestuniversitetet i Moskva var han blevet kandidatmedlem af det sovjetiske kommunistparti. Men nu erkendte han selvkritisk, at han på en ferie i Danmark ulykkeligtvis havde mistet sin sovjetiske partibog og ikke havde vovet at vende tilbage til Moskva og vedstå sin brøde over for rette myndighed. At dømme efter selvbiografien klyngede han sig dog til håbet om, at hans senere indsats havde vist, hvorledes han dybt angrede sin alvorlige fejl, og at fadæsen derfor ikke ville komme ham til skade i hans videre arbejde.³⁴

Tilsyneladende var der altså her tale om en mand, der gerne ville anbefale sig selv til nye opgaver i kommunismens tjeneste. Det ser desuden ud til, at der gennem nogen tid havde været overvejelser i gang om hans egnethed til at beklæde ansvarsfulde poster af den ene eller anden art. MASK-materialet viser således, at der allerede i august 1936

var blevet truffet aftale mellem Moskva og København om at godkende Olesen Schous "kandidatur som repræsentant".³⁵ Og ser man bort fra det ulyksalige fejltrin, var hans profil heller ikke så tosset: studier på Vestuniversitetet, lokalsekretær for Røde Hjælp i Danmark og endog opstillet til Folketinget. Man kan selvfølgelig hævde, at de perspektiver, der var forbundet med sidstnævnte hverv, ikke ligefrem ville gøre det lettere for ham at unddrage sig offentlighedens søgelys som OMS/SS-medarbejder. Men på den anden side: Arne Munch-Munch-Petersen og Richard Jensen markerede sig i den grad også på den åbne politiske scene, uden at dette forhindrede dem i at drive en udstrakt konspirativ virksomhed ved siden af.

Accepterer man, at Schou sandsynligvis var identisk med HUGO, kan konklusionen kun være, at hans tidligere fejltrin ikke umiddelbart kom ham til skade. For HUGO fortsatte i jobbet frem til det store mandefald i 1938.

LAURITS

Blad 11-12 vedrører ligeledes en af de danskere, der måtte sige farvel til Forbindelsestjenesten i 1938. Denne gang drejer det sig om en person med dæknavnet "LAURITS", der i 1936 angiveligt var "ca. 38 år". Af profession var han skibsværftsmedarbejder. Han havde meldt sig ind i DKP i 1932 og var i 1936 blevet medarbejder ved "vort apparat" med ansvar for "forbindelser". I henhold til Ottos vurdering havde han gjort et godt indtryk på denne post og udført sit arbejde yderst samvittighedsfuldt.³⁶

LAURITS synes især at have stået for kommunikation mellem "Ellen Radio" – den håndskrevne tekst er lidt uklar her – og en vis Stern. Ifølge en tidligere undersøgelse var fænomenet "Ellen (radio)" et kodenavn for tyskeren Erna Hermann, der i 1934 indgik proforma-ægteskab med den danske kommunist Karl Winther for på den måde at få opholdstilladelse i Danmark og således blive i stand til at udføre hemmeligt radioarbejde for de kommunistiske emigranter fra Tyskland, der opholdt sig illegalt her i landet. I den forbindelse findes et dokument fra september 1934, der vedrører Winthers kommende optagelse på Kominterns hemmelige radioskole i Moskva. I foråret 1936 tilbragte Karl Winther nogle måneder i Danmark, hvor han efter ordre fra Komintern lod sig skille fra Erna Hermann. Det er uvist, hvad dette betød for Ernas eller "Radio Ellen"s fortsatte aktiviteter. Men af et krypteret MASK-telegram kan vi se, at Moskva den 14. april 1936 anmoder Stern

om at fremsende en rapport om "Hermann"s arbejde. Dette kan kun styrke formodningen om, at der i det mindste indtil dette tidspunkt var en eller anden forbindelse her.

MASK-materialet viser desuden, at Stern i bredere almindelighed var involveret i forskellige former for kode- og kommunikationsarbejde. Ind imellem synes han ydermere at have taget sig af opgaver, der normalt påhvilede cheferne for forbindelsespunktet, f.eks. vedrørende pengeoverførsler. Med andre ord: Han ligner en mand, der havde mulighed for at agere med en vis bureaukratisk vægt.

Mest sandsynligt er det derfor, at MASK-dokumenternes "Stern" tilhørte den eksklusive gruppe af udenlandske Komintern-folk, der var knyttet til OMS/SS-punktet i København. Én mulighed kunne være, at han var identisk med Wilhelm Wloch. Ganske vist fremgår det af andre kilder, at den danske kommunist Knud Barfod brugte dæksnavnet Evald Stern. Men at dømme efter Barfods personsag i Komintern-arkivet var han på radioskole i Moskva fra januar/februar 1936 til november 1937. Hvis dette holder stik, kan det næppe være ham, der i en del af samme periode opererede fra København – selv om det i den sammenhæng ikke er uinteressant, at han vitterligt beskæftigede sig med radioarbejde.³⁷

Men hvad så med LAURITS selv? Kan vi komme tættere på hans virkelige jeg? Desværre synes der ikke rigtigt at være nogen hjælp at hente i hverken personsag 423, MASK-dokumenterne eller andre kilder. Indtil videre må vi derfor nøjes med at slå fast: LAURITS ser ikke ud til at have haft samme baggrund i den internationale kommunismes institutioner og organisationer som flere af de øvrige danskere. Men der synes der ikke at være tvivl om, at han beskæftigede sig med noget så vigtigt og arketypisk i Komintern-sammenhæng som radioarbejde.³⁸

PETER, BENT og ELLEN

Blad 13-18 i den kollektive personsag drejer sig om "PETER", "BENT" og "ELLEN", som alle tre også blev fyret i 1938. PETER var sømand af profession. Ifølge Ottos karakteristik fra 1936 var han 25 år gammel. Han havde på det tidspunkt to års partianciennitet og ligeledes to års anciennitet som medlem af Den Revolutionære Fagopposition, RGO – på dansk kendt som RFO. Siden august 1936 havde han arbejdet "for os", blandt andet som sendebud og assistent for HUGO. Otto erklærede sig i 1936-brevet fuldt ud tilfreds med PETERs arbejde.

BENT var ifølge Otto ligeledes 25 år gammel. Af profession var han

tegner. Han havde i 1929-1930 været med i Arbejderværnet i København og i 1931 meldt sig ind i DKP. I 1933-1934 "arbejdede han konspirativt for letterne" – hvilket efter al sandsynlighed henviser til, at han ydede en indsats for det lettiske kommunistpartis daværende undergrundsrepræsentation i Danmark. Sidenhen havde han været beskæftiget i "vort apparat" som særlig sagkyndig "i postanliggender". Otto bedømte ham til at være en absolut habil specialist og en opmærksom og pålidelig medarbejder.

ELLEN var ifølge Otto 28 år gammel og havde været medlem af partiet siden 1926. Hun opholdt sig i Moskva fra 1932 til 1934 og arbejdede derefter i København. Meget mere var der ikke at sige om hende, men måske er en enkelt kommentar på sin plads. Da det umiddelbart fremgår, at ELLEN var dansker, ser det ikke ud til, at vi har fat i Karl Winthers proforma-ægtefælle Erna Hermann og den særlige "Ellen Radio". Heller ikke det øvrige materiale i personsag 423 rummer brugbare spor – i hvert fald ikke, hvis det forudsættes, at personen bag dette piges navn vitterligt var en kvinde.³⁹

Er BENT Kaj Tandrup?

Blad 20 i personsagen bringer os tilbage til den 17. oktober 1934. Den dag afsendte "Eugen" i København et krypteret telegram til Moskva, hvor det hed, at man havde en særlig kammerat til at varetage "den daglige forbindelse", men at den fungerende forbindelsesmand i virkeligheden var for ung til den slags arbejde. I stedet ville man gerne benytte en mere "bevidst" person, som var blevet anbefalet af "Arne" (sandsynligvis Arne Munch-Petersen). Eugen foreslog, at den pågældende fik hele 200 kr. om måneden for sin indsats, og bad Moskva om at melde tilbage så hurtigt som muligt, da ansættelse helst skulle ske fra november samme år. I den forbindelse henvistes der til en vedlagt levnedsskrivelse.

Vi skal hen til blad 23-27, før vi finder en sådan levnedsskrivelse fra 1934, affattet både på dansk og tysk. Ophavsmanden til levnedsskrivelsen er Kaj Mogens Tandrup Christensen eller blot Kaj Tandrup, som han selv foretrak at kalde sig. Det fremgår bl.a. af den yderst detaljerede selvbiografi, at han kom til verden i 1912 i en landsby nær Viborg, at han flyttede til København i 1928, og at han her i en periode var elev på Teknisk Skole på Falstersvej, hvor han bl.a. lærte geometri og "en lille smule skyggetegning". Han kom sidenhen på forskellig vis i berøring med det kommunistiske Arbejderværn og organisationens

så kaldte "Ungstorm". I 1931 blev han medlem af Danmarks Kommunistiske Ungdom, DKU – den tyske tekst siger DKP – og herefter var han engageret i forskellige former for børne- og ungdomsarbejde, lige som han løste opgaver for Arbejderforlaget og Arbejderbladet.

Nok så interessant er imidlertid oplysningen om, at Kaj Tandrup omkring 1933 kom i forbindelse med "X" og derpå "udførte hans arbejde", indtil Tandrup blev syg. I den sammenhæng finder han specielt anledning til at understrege, at han for en tid – mens han og "X" stadig arbejdede sammen – havde forholdt sig "passiv", ja, faktisk havde holdt sig tilbage "fra alt". Det vil sige heller ikke deltaget i offentlige forsamlinger eller lignende.

Samlet set er der således en del, der tyder på, at han var i gang med en eller anden form for konspirativt arbejde og også meget gerne ville fortsætte her. Til allersidst hedder det nemlig, at han til trods for nu at være gift stadig er "til tjeneste", hvis der bliver kaldt, da "han ved, hvad det gælder".⁴⁰

Forfatteren Erik Nørgaard beretter, at "tegneren Kaj Thandrup Christensen" arbejdede for Richard Jensens lokale ISH-apparat, altså Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbunds københavnske base, og at han bl.a. hjalp med at eskortere udenlandske kommunister, der illegalt var kommet til Danmark, fra den ene dækadresse til den anden, indtil de pågældende var blevet efterkontrolleret i alle ender og kanter. Herudover havde han angiveligt sin gang i det fiktive firma "A. Selvo & Co.", altså dér, hvor ISH-ledelsen i al hemmelighed havde etableret sig efter udflytningen fra Tyskland, og hvor både Richard Jensen og den tyske kommunist Ernst Wollweber spillede en fremtrædende rolle. Kaj Tandrup har selv oplyst over for dansk politi, at han på ordre fra "Poul" eller "Niels" regelmæssigt hentede udenlandske tilrejsende ved de forskellige "meldesteder" rundt om i København og i næste omgang bragte dem i kontakt med de to Komintern-topfolk. Han hævdede også at være den, der havde sørget for lejemålet hos fru Hofman i Humlebækgade. I forbindelse med disse aktiviteter var han angiveligt blevet aftvunget et løfte om under ingen omstændigheder at afsløre noget om "organisationen". Han havde dog ikke modtaget direkte trusler, men det var blevet antydnet, at folk, der tidligere havde trådt ved siden af her, undertiden var "forsvundet".

Tandrups udtalelser faldt under politiets afhøring af ham i forbindelse med attentatet mod de to trawlere i Frederikshavn i 1938. Både Tandrup og Alberti Hansen var, som vi har set, stærkt involveret i attentatets praktiske udførelse, mens det var Ernst Wollweber, der stod

Kaj Tandrup kom omkring 1929/30 i kontakt med det kommunistiske Arbejderværn og dets ungdomsafdeling Ungstorm. I 1931 blev han medlem af Danmarks Kommunistiske Ungdom, og i 1933 begyndte hans illegale aktiviteter. Frem til 1938 arbejdede Kaj Tandrup for OMS-ledelsen i København. Foto fra Person sag 423, Kominternarkivet, ABA.

for den bagvedliggende planlægning og organisering. I den forbindelse bør det derfor også bemærkes, at en meddeler, som dansk politi havde placeret i sabotagegruppen, refererede til en vis "X", der mentes at være identisk med Wollweber. Denne udlægning går igen i tysk efterretningsmateriale. Noget tyder med andre ord på, at "X" gennem længere tid havde været en del af Kaj Tandrup's liv.⁴¹

Samtidig peger meget i retning af, at BENT og Kaj Tandrup var én og samme person. BENT siges at have været 25 år i 1936 og må altså være født i 1911 eller 1912. Tandrup blev født i 1912. BENT var angiveligt tegner. Tandrup havde bl.a. lært geometri og skyggetegning på Teknisk Skole og betegnes direkte som tegner af Erik Nørgaard. BENT havde ifølge Otto været medlem af Arbejderværnet i København 1929-1930. Tandrup giver i sin selvbiografi indtrykket af, at han havde haft tilknytning til Arbejderværnet på nogenlunde samme tidspunkt. BENT blev medlem af DKP i 1931. Tandrup meldte sig under de røde faner samme år, idet han dog i den dansksprogede levnedsskildring alene refererer til partiets ungdomsorganisation DKU.

Det bør også med, at BENT ifølge Otto "arbejdede konspirativt" for de lettiske kommunister i Danmark. Heroverfor står de mange vidnesbyrd om, at Kaj Tandrup var på pletten, når kommunister fra udlandet ankom illegalt til København og i stor hemmelighed skulle dirigeres videre til de rette adresser.⁴²

Som i andre tilfælde gør de noget upræcise formuleringer i de forskellige kilder det ikke nemt at foretage en fuldstændig eksakt sammenligning. Men der er dog så mange lighedspunkter mellem BENTs og Kaj Tandrup's personlige data, at der næppe kan være tale om de rene tilfældigheder. Så meget desto mere som at Tandrup's levnedsskildring optræder et relativt beskedent antal aktblade efter dokumenterne i personsag 423 vedrørende de tre danske OMS/SS-medarbejdere PETER, BENT og ELLEN.

LEO alias Felix alias Mendel Israel Svorin

Blad 28-29 præsenterer os for den næste dansker i rækken. Han bar dæknavnet "LEO". Ifølge Ottos 1936-brev var det meningen, at han skulle starte i "vort apparat" den 1. december og derefter især tage sig af "dækadresser" og "forbindelser". I dette tilfælde er der ingen vurdering af den pågældendes personlige egenskaber. Til gengæld efterfølges Otto-dokumentet af et tysksproget brev af 16. december 1936, der er underskrevet "Felix", men bærer påtegningen "LEO" (i gåseøjne i kil-

den), som om LEO og Felix i virkeligheden var den samme person. I brevet, der indledes “Lieber Freund”, oplyser LEO/Felix, at han er født i København i december 1907 af jødiske forældre, der samme år var ankommet fra Letland. Faderen var snedker, mens Felix selv kom i skrædderlære. Videre i brevet fremhæver han sine gode sprogkunderskaber; han kunne både tysk, engelsk og “en lille smule fransk” og havde ydermere brugt et år på at lære russisk. Hans politiske liv begyndte for alvor, da han i 1931 blev medlem af DKU og partiet. Men blot to år senere – i 1933 – blev han “overført til k. arbejde”, hvilket efter al sandsynlighed skal forstås som konspirativ undergrundsvirksomhed.

Afslutningsvis understreger Felix, at hans pas “endnu er ubrugt” – hvilket også ligner et tegn på, at han forventede eller håbede på at kunne yde en skærv til det konspirative arbejde i den kommende tid.

Men hvem var egentlig LEO/Felix? ABA ligger inde med en levnedsskildring, der faktisk ser ud til at kunne levere et svar. Den er forfattet af Mendel Israel Svorin. Her kan man bl.a. læse, at han blev født 7. december 1907 (Felix: december 1907), at faderen var født i Rusland (Felix: forældre indvandret fra Letland, dengang en del af Rusland), at faderen nu virkede som snedker (Felix: faderen snedker), at Mendel selv var skrædder (Felix: kom i skrædderlære), og at Mendel i 1931 meldte sig ind i DKU (Felix: medlem fra 1931 af DKU og DKP). Interessant nok finder man hen mod slutningen af Svorins levnedsskildring en bemærkning, der også peger i retning af konspirative hensyn. Han havde – lyder det – aldrig nogensinde trådt offentligt frem eller talt. Og han havde heller ikke på noget tidspunkt været i konflikt med politiet.⁴³

Mendel Israel Svorin blev tilsyneladende tilknyttet OMS-apparatet i København i december 1936 med henblik på at tage sig af dækadresser og “forbindelser”. Svorin havde med en jødisk-russisk familiebaggrund gode sprogkunderskaber og kunne klare sig på både engelsk, tysk, fransk og russisk. Foto fra Personsag 423, Kominternarkivet, ABA.

Gensyn med Alberti Hansen – og IORGEN

Blad 33 falder ved første øjekast lidt uden for normen. Her finder man en håndskrevet selvbiografi, stemplet 24. august 1934. Det drejer sig om en person, der var født på Frederiksberg den 24. maj 1905 og som ung havde været i klejnsmedelære i Lyngby og “maskinlære” i København. Senere fandt han arbejde inden for forskellige andre brancher, bl.a. som lagerarbejder. I 1927 gik turen til Antwerpen, hvilket blev starten på en lang karriere til søs. Han havde angiveligt sejlet på flere europæiske ruter og desuden besøgt de fleste havne i Nordafrika. I 1930 blev han medlem af Den Revolutionære Fagopposition, RFO, og af ISH, og i januar 1931 blev han optaget i DKP. Efterfølgende fungerede han som “clubaktivist” og “clubleder”, ja, tilmed som kasserer i både

Ifølge Københavns Politis afhørings-rapporter fra 1938 og 1941 var Alberti Hansen den, der vidste mest om OMS-ledelsen i København. Han var efter alt at dømme også den bærende kraft i den danske del af forbindelsespunktets arbejde, som han bidrog til i hele perioden 1933-1938. Ligesom Kaj Tandrup blev han i 1938 stærkt involveret i trawlerattentatet i Frederikshavn. Foto fra Personsag 423, Kominternarkivet, ABA.

klubben og ISH. Vi har altså at gøre med en ganske interessant maritim profil. Problemet er bare, at selvbiografien helt usædvanligt hverken oplyser den pågældendes rigtige navn eller dæknavn, og at der heller ikke findes en afskedigelsesskrivelse fra 1938 eller en Otto-karakteristik fra 1936 blandt de personalepapirer, der er arkiveret i selvbiografiens umiddelbare nærhed.

Man må spørge, om ikke det er Richard Jensens nære medarbejder, søfyrbøderen Alberti Hansen – den senere bombemand i trawlersagen – vi præsenteres for her. Vi har allerede set, at Alberti Hansen efter eget udsagn havde arbejdet både under den københavnske forbindelseschef Kuddel og under dennes forgænger og efterfølger, men vi har indtil videre ikke registreret et eneste aktstykke i Komintern-arkivalierne på hans navn. Nu kan det imidlertid konstateres, at en række af hans personlige data faktisk svarer til den anonyme selvbiografi – hvis øverste højre hjørne tilmed er forsynet med en lidt utydelig russisk påtegning, hvor man ved nærmere eftersyn sporer navnet “Ganzen”, dvs. Hansen.

Fødselsdato og fødested er helt de samme: 24. maj 1905 på Frederiksberg. Ifølge afhørings- og efterforskningsmaterialet fra 1938 og 1941 havde Alberti Hansen oprindeligt været i smedelære. Han stak til søs – først som kullempers og siden som søfyrbøder – i 1927 og blev samme år medlem af søfyrbøderforbundet. Af hans kontingentblanket fra forbundet kan vi se, at han dengang var registreret i Antwerpen. Af politimaterialet fremgår endvidere, at han blev medlem af ISH i 1930, at han “i 1932/33 og 1934” fungerede som sømandsorganisationens kasserer og sekretær, og at han på samme tid var kasserer og sekretær for Interklubben i København. På tilsvarende vis betegner Erik Nørsgaard ham mere generelt som “klubleder”.

Men herefter må man spørge: Med den viden, vi nu har, kan vi så finde andre spor af Alberti Hansen i personsag 423? Optræder han f.eks. i en af Ottos særlige karakteristikker? Her er det især IORGEN, der er interessant – selv om Ottos bemærkninger om ham er at finde allerede på blad 7 i personsagen, altså et helt andet sted i dokumentrækkefølgen end blad nr. 33, hvor selvbiografien figurerer.

IORGEN var angiveligt 31 år i efteråret 1936; han må således være født i 1905. Han betegnes som metalarbejder og sømand. Det oplyses desuden, at han var medlem af både DKP og ISH. Her passer brikkerne altså fint ind i mønstret. Hvortil kommer den måske allermest påfaldende omstændighed: Ifølge Kaj Tandrup og Alberti Hansens respektive udsagn under trawlersagen i 1938 havde sidstnævnte tidligere netop

benyttet dæknavnet “Jørgen” – svarende til IORGEN på russisk. Samtidig er der dog et par mindre diskrepanser i forhold til Alberti Hansens data i selvbiografien. Ifølge Otto-karakteristikken skriver IORGENs ISH-medlemskab sig fra 1931 – og ikke fra 1930, som det tilsyneladende gjaldt Alberti Hansen. Desuden siges IORGEN at være blevet medlem af DKP i 1930 og ikke i januar 1931, som det var tilfældet med selvbiografiens forfatter. Alt taget i betragtning vejer disse diskrepanser imidlertid næppe så tungt, at tanken om, at Alberti Hansen er identisk med IORGEN må opgives; der er adskillige eksempler på, at der i de eksisterende kilder – inklusive Ottos karakteristikker – optræder forskellige småfejl og unøjagtigheder.

Men hvad så med perioden fra 1933-1934 og fremefter? Ifølge Ottos karakteristik fra efteråret 1936 arbejdede IORGEN indtil juli dette år “i vort apparat” som ansvarlig for “forbindelser”. Det er selvfølgelig en meget bred opgavebestemmelse. Men de informationer, der foreligger om Alberti Hansens aktiviteter, kan godt ligne et katalog over, hvad dette forbindelsesarbejde mere konkret gik ud på. Erik Nørgaard fremhæver især, at han tog imod tilrejsende Komintern-medarbejdere og lejdede dem til de adresser, hvor man stod for den nødvendige sikkerhedskontrol. At dømme efter Hansens egne ord, som de faldt under diverse forhør, bistod han herudover Kominterns “Vesteuropæiske Sekretariat” (Vestbureauet, WEB) med at modtage og viderebringe post, lige som han var en af de få, der havde adgang til det hemmelige bureau hos fru Hofman i Humlebækgade, hvorfra både Poul og Niels opererede.

Under samtalen med Carl Madsen mange år senere oplyste Alberti Hansen endvidere, at han i sin tid havde arbejdet sammen med Jens Frederiksen, når det drejede sig om overbringelse af hemmelig post, organisering af skjulte møder og leje af de nødvendige dæklejligheder – som eksempelvis kunne rumme et værksted til fremstilling af dobbeltbundede kufferter. Efter Frederiksens død overtog han angiveligt dennes samlede arbejdsområde, hvilket bl.a. havde til følge, at han blev oplært i kodearbejde og som kurer jævnligt fik til opgave at afhente betydelige pengebeløb i udlandet. “Nævner som eksempel, at (han) i Stockholm hentede penge til det indonesiske parti, som han afleverede i Holland, hvorfra midlerne hentes videre”, hedder det i Carl Madsens referat. Alberti Hansen fortalte desuden, at han en overgang havde haft ansvaret for tolv lejligheder i København, som kunne anvendes af Kominterns medarbejdere. Udvalgte DKP’ere fik besked på og økonomisk støtte til at leje større lejligheder, end de selv havde brug for; de overskydende

rum kunne Hansen så frit råde over til indkvartering af udenlandske gæster.⁴⁴

Alt dette skete i dybeste hemmelighed – ifølge Alberti Hansen selv blev han dengang beordret til at melde sig ud af DKP – men samtidig i et tæt samarbejde med Kaj Tandrup. Hvilket i høj grad er værd at bemærke, for både Alberti Hansen og Kaj Tandrup spillede jo en helt central rolle under det attentat, som Wollwebers sabotageorganisation gennemførte på de to trawlere i Frederikshavn i 1938. Sagt med andre ord: Med de oplysninger, vi nu har lokaliseret, synes der ikke at være tvivl om, at begge de ledende “bombemænd” havde en fælles fortid i det københavnske forbindelsespunkt.⁴⁵

HANS alias Wilhelm Larsen

Wilhelm Larsen blev i juni 1935 præsenteret som forbindelsespunktets nye radio-mand. Lige som de øvrige danske OMS-medarbejdere blev han afskediget i marts 1938. Foto fra Personsag 423, Kominternarkivet, ABA.

Blad 36 i personsagen introducerer os til endnu en af Ottos medarbejdere. Her finder man den russisksprogede afskedigelsesskrivelse fra 1938 for en mand, der bar dæksnavnet “GANS” (dvs. HANS) – med den uforståelige tilføjelse TSARZEJ, muligvis en forvanskning af et håndskrevet dansk efternavn. På blad 39-40 figurerer en dansksproget selvbiografi, undertegnet af HANS og stemplet 19. juli 1935. Hertil kommer en dechifreret ledsageskrivelse på tysk til selvbiografien underskrevet af “Henri” og tydeligvis stilet til og modtaget i Moskva. Dette dokument er dateret 11. juni 1935.

HANS oplyser selv, at han havde arbejdet som både hotelkarl og som “selvstændig” fotograf. I 1932 blev han medlem af DKP. Siden fungerede han bl.a. som kurer. Han havde desuden været redaktør og udgiver af particellens “karréavis”, og i tidens løb var det også blevet til en del agitations- og propagandaarbejde.

I den dechifrede ledsageskrivelse til selvbiografien præsenteres en medarbejder ved navn Wilhelm Larsen som “vor nye forbindelsesmand mht. radio”. Hvorefter det fastslås: “Hos os hedder han Hans”. Ikke alene oplyses vi altså her om HANS’ rigtige navn. Vi hører også, at Wilhelm Larsen senest fra sommeren 1935 stod for det vigtige radioarbejde i det københavnske forbindelsespunkt.

Men hvad har Otto så at sige om HANS alias Wilhelm Larsen? Svarende til selvbiografien omtales han som fotograf. Det hedder desuden, at han siden maj 1935 havde været ansat i “vort apparat” som medarbejder for “forbindelser”. Et enkelt sted må der dog have indsneget sig en unøjagtighed. Mens HANS daterer sin optagelse i partiet til 1932, vil Otto mene, at indmeldelsen skete allerede i 1930.

Som sædvanlig roser Otto sin medarbejder, men for en gangs skyld dryppes der også malurt i bægret. Larsen udviste angiveligt mere interesse, end godt var, for sager, der ikke indgik i hans eget ansvarsområde. Det var en beskyldning, som det ikke just kan have været behageligt at få hæftet på sig i den tids stalinistiske klima, hvor jagten på potentielle fjender og forrædere begyndte at tage fart. Men ikke desto mindre bevarede HANS sit OMS-arbejde indtil den store fyringsrunde i 1938.⁴⁶

Forbindelsespunktets danskere: Det samlede billede

Vi har nu pejlet os frem til ni danske statsborgere, der efter alt at dømme arbejdede direkte for OMS/SS-forbindelsespunktet i København. En del kender vi som følge af manglende eller svage kilder stadig kun under det anførte dæknavn – LAURITS, PETER og ELLEN – mens det i andre tilfælde har været muligt at bestemme de pågældende personers identitet med en rimelig grad af sikkerhed. Denne gruppe omfatter Jens Kristian Frederiksen (dæknavn ukendt), Gustav Olesen Schou (HUGO), Kaj Tandrup (BENT), Mendel Israel Svorin (LEO/Felix), Alberti Hansen (IORGEN) og Wilhelm Larsen (HANS).

Jens Kr. Frederiksen var på grund af sygdom og død kun med i den første tid, mens de otte danskere, der blev afskediget i marts 1938, for de flestes vedkommende kunne se tilbage på et længerevarende ansættelsesforhold. Samlet set tegner billedet sig således: IORGEN/Alberti Hansen, stod som veteranen iblandt dem, idet han blev ansat i "vort apparat" allerede i august 1933. BENT/Kaj Tandrup startede med at "arbejde konspirativt for letterne" i 1933-34 og overgik derefter til "vort apparat". Om ELLEN ved vi med sikkerhed kun, at hun "arbejdede i København" fra 1934. HUGO/Olesen Schou arbejdede "for os" fra efteråret 1935. HANS/William Larsen foldede sig ud i "vort apparat" fra maj 1936. LAURITS stod som medarbejder ved samme apparat fra juni 1936. PETER tog fat her i august 1936. LEO/Felix/Mendel Svorin blev "overført til k. arbejde" i 1933, men blev først fra 1. december 1936 aktiv i "vort apparat". Tilsammen skete ansættelserne altså i årene 1933-1936.

Ser man på de danske OMS-medarbejderes baggrund, tegner der sig ikke noget klart og entydigt mønster, om end nok visse tendenser. Adskillige havde været beskæftiget som sømand, kullempere, søfyrbøder eller skibsværtsarbejder. Den maritime sfære var altså klart repræsenteret. Men der var også en del, der oprindeligt havde arbejdet i helt andre

brancher, f.eks. som skrædder, tegner eller fotograf. Flere, men ikke alle, havde været en tur omkring forskellige Komintern-relaterede institutioner og organisationer, inden de fik ansættelse hos OMS. Det kunne være søfartsorienterede sammenslutninger som interklubberne og Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund. Men det kunne også være Vestuniversitetet og Røde Hjælp, der på ingen måde var ensidigt koncentreret om søanliggender. Ofte var der allerede tidligt et islæt af hemmeligt undergrundsarbejde. Et par af de senere OMS-folk havde for eksempel bistået de udenlandske kommunistpartier, der opererede illegalt fra København. Én havde haft forbindelse til "X" (efter alt at dømme Ernst Wollweber), og én havde allerede før sin ansættelse ved forbindelsespunktet udført "k. arbejde" – sandsynligvis konspirativ virksomhed.

I lyset af, at forbindelsespunkternes ledende medarbejdere normalt ikke kom fra det land, hvor de udfoldede deres OMS-aktiviteter, er det bemærkelsesværdigt, at minimum ni danskere har været beskæftiget i den københavnske stab. Enkelte spor i personsag 423 indikerer sågar, at endnu flere danskere var involveret. Som det allerede er fremgået, havde OMS-punktet en ung og tilsyneladende noget uerfaren forbindelsesmand, inden Kaj Tandrup tog over i 1934; vi kender blot ikke hans navn. Blad 10 i personsagen rummer desuden et ultrakort håndskrevet notat af 22. marts 1936 om en medarbejder ved "københavn-apparatet", der bar dæknævnet "KNUD", og hvor den daværende chef for OMS-punktet, Kuddel, nævnes som kilde til oplysningen. Men notatet indeholder ingen yderligere informationer og ser heller ikke ud til at have nogen forbindelse med 423-personsagens øvrige dokumenter.⁴⁷

Man kan så prøve at gå til helt andre kilder, men her har det indtil nu kun været muligt at lokalisere visse indicier. Blandt de mange personsager på danske kommunister fra det tidligere Komintern-arkiv i Moskva finder man eksempelvis en række dokumenter, der vedrører Ove Petersen. Som et udtryk for sine "illegale funktioner" oplyser han på et tysksproget spørgeskema af 17. september 1933, at han i de seneste seks måneder havde arbejdet i *Radiodienst*, mens det af et andet aktstykke fremgår, at han i 1933 havde medvirket ved forskellige illegale opgaver i København. Hans radioarbejde synes med andre ord at have fundet sted i den danske hovedstad og ikke i Moskva eller på andre lokaliteter i udlandet. Efter alt at dømme rådede DKP imidlertid ikke over en særskilt radiotjeneste allerede i 1933. Det ligger derfor nær at antage, at Ove Petersen enten arbejdede for det københavnske OMS-punkt eller for en af de udenlandske partirepræsentationer, der dengang

opholdt sig illegalt i København. I den sammenhæng bør det også bemærkes, at han i 1936 fungerede som OMS-kurer og i 1945 omtales som “medarbejder” ved “Institut Nr. 100” i Moskva, som dengang havde overtaget forbindelsesarbejdet efter OMS/SS-apparatet.⁴⁸

At dømme efter materiale hos ABA var der flere andre danske kommunister, der i tiden omkring 1933 udførte eller på anden vis var i berøring med “særligt partiarbejde” eller “særlige opgaver” – et gængs synonym for “konspirativ” eller “illegal” virksomhed. Men på grund af oplysningernes vage karakter er det ikke muligt at afgøre, om de pågældende arbejdede for DKP eller for forskellige dele af Komintern-apparatet – eller måske for begge parter på én gang. Der eksisterede utvivlsomt en ret bred gråzone her.⁴⁹

Kontaktpersonen: På sporet af August

I denne gråzone befandt sig også de DKP-folk, der tydeligvis havde visse relationer til det københavnske forbindelsespunkt og også modtog instrukser fra den kant, men som det ikke desto mindre vil være forkert at betegne som *ansatte* ved forbindelsespunktet. På det mere overordnede plan drejede det sig først og fremmest om ledende partimedlemmer som Arne Munch-Petersen og Richard Jensen. Med de kilder, vi kender i dag, er det imidlertid også muligt at udpege en medarbejder i DKP's apparat, der tog sig af det daglige, mere lavpraktiske arbejde i forhold til OMS-punktet.

Et centralt spor i den sammenhæng er at finde i det krypterede telegram, som “Eugen” sendte til Moskva i oktober 1934 (blad 20). Her hedder det: “Som det er Dem bekendt, går vores forbindelser til partiet her over August som det centrale punkt. August sørger for boliger, adresser, kurerer, afsendelse af transitelegrammer osv. i et meget tæt samspil med Arne.” Ifølge en tidligere undersøgelse kan der ikke herske tvivl om, at Eugen var et højtstående medlem af DKP, men den vurdering forekommer noget forhastet. Det må anses for langt mere sandsynligt, at det var en ledende repræsentant for OMS-apparatet; Eugen taler jo om “*vores* forbindelser til partiet”.⁵⁰

Men hvem var så denne August? Ifølge protokollerne fra Gestapos forhør af den arresterede DKP-formand Aksel Larsen i 1942-1943 blev dæknnavnet “August” benyttet af Agnes Nielsen, født i 1904 med efternavnet Seligmann, medlem af DKP siden 1924 og gift med den fremtrædende danske kommunist Martin Nielsen. Andre end hende kan naturligvis have brugt dette pseudonym, og Aksel Larsen kan have aflagt

OMS-apparatet i København fungerede i udgangspunktet isoleret fra Danmarks Kommunistiske Parti, men der var i praksis flere forbindelseslinjer mellem de forskellige grene af den kommunistiske bevægelse. En af kontaktpersonerne var Agnes Nielsen (født Seligmann, gift med den fremtrædende kommunist Martin Nielsen). Hun udførte opgaver for OMS under dækningsnavnet August, samtidig med at hun var teknisk sekretær i DKP. Foto: Leni Madsen, 1945.

falsk vidnesbyrd, men Larsens beskrivelse passer ganske godt med det, vi af andre kilder kan udlede om Agnes Nielsens hemmelige aktiviteter i 1930'erne.⁵¹

At dømme efter den danske partiformands udtalelser, som de refereres i forhørsprotokollerne, havde hun til opgave at yde bistand til de politiske emigranter, der opholdt sig illegalt i Danmark. Man forstår også, at hun ikke havde fået denne opgave betroet af den danske partiledelse, men at ordren efter al sandsynlighed var udgået direkte fra Komintern-sekretariatet i Moskva. Oplysningen harmonerer ganske godt med en klassificeret skrivelse fra Moskva-arkiverne, hvor hun selv anfører, at hun blev "udkommanderet" af Komintern til sit nye hverv på dansk jord. Mere specifikt mente Aksel Larsen at kunne erindre, at Martin Nielsen blot havde meddelt DKP's sekretariat, at hans hustru for fremtiden var udset til at varetage det pågældende arbejde, og at partiets ledelse derfor ikke skulle bekymre sig om sagen. Aksel Larsen ville dog på ingen måde udelukke, at mange af de danske partimedlemmer, som efter anvisning fra Agnes Nielsen hjalp de udenlandske kammerater, agerede i den tro, at arbejdet blev udført efter ordre fra DKP's egen ledelse.⁵²

I en erindringsskitse har Agnes Nielsen selv fortalt om (nogle af) sine aktiviteter. Vi hører her, at hun efter næsten seks års ophold i Sovjetunionen, hvor hun bl.a. virkede som telegrafist, kom tilbage til Danmark i 1933 og her blev sat til at varetage "et ganske særligt arbejde". Dette arbejde bestod i at skaffe logi og andre fornødenheder til de udenlandske kammerater – ikke mindst de estiske – der opererede illegalt på dansk jord. Hun lægger heller ikke skjul på, at samtlige de ordrer, hun modtog i den forbindelse, udgik fra en særlig repræsentant for Komintern, der befandt sig i Danmark.⁵³

I den tidligere kommunist Erik Ib Schmidts memoirer fra 1993 er formuleringerne mere skarptskårne. Han kan således berette, hvordan Agnes Nielsen var blevet oplært i efterretningsvirksomhed i Sovjetunionen, og hvorledes hun efter hjemkomsten til Danmark fik en nøglestilling i et af det danske kommunistpartis "særlige kontrol- og efterretningsystemer". Fra jævnlige samtaler med hende var det hans klare indtryk, at hun virkelig "vidste besked om ting og sager".⁵⁴

Erindringsværker kan naturligvis være både unøjagtige og direkte misvisende. Men vi har også enkelte dokumentariske kilder fra samtiden, der kobler Agnes Nielsen til hemmeligt arbejde. For eksempel et klassificeret brev vedrørende Martin og Agnes Nielsen, som Arne Munch-Petersen den 3. april 1937 sendte til den øverste ansvarlige for

Forbindelsestjenesten/SS i Moskva, M.A. Moskvín. Her blev det udtrykkeligt fremhævet, at Agnes Nielsen havde udført “sehr vertraulische Arbeit” for det danske parti. Materiale fra samme personsag viser desuden, at hun tidligere havde løst opgaver direkte “for 5. etage” i Danmark, hvilket må ses som en konfidentiel henvisning til de kontorer i Komintern-hovedbygningen i Moskva, hvor den centrale OMS/SS-stab gennem mange år havde resideret.⁵⁵

Det fremgår også af Komintern-dokumenterne, at Agnes Nielsen ved tilbagekomsten til Danmark nærmest øjeblikkeligt blev udnævnt til “teknisk sekretær” i DKP, et job, der at dømme efter forholdene i andre kommunistpartier bragte indehaveren ind i selve partiets maskinrum og blandt meget andet indebar en god del konspirativt og illegalt arbejde. Posten som teknisk sekretær for det sovjetiske kommunistpartis ledelsesorganer var således forankret i nogle af de mest lukkede dele af partiets apparat og blev f.eks. et tidligt karrierespringbræt for Stalins nære medarbejdere gennem mange år, den senere sovjetiske ministerpræsident Georgij Malenkov. I det tyske kommunistparti var det for en tid Herbert Wehner, der havde jobbet som teknisk sekretær for politbureauet. I den egenskab synes han at have spillet en central rolle ved partiets overgang til illegalitet og den dermed forbundne reorganisering af dets hemmelige apparat efter nazisternes magtovertagelse. Det er også værd at notere, at Komintern officielt betegnede arbejdet med koder, konspirationsregler, fotografering med skjult kamera osv. som – slet og ret – “partiteknik”.⁵⁶

Samlet set må man konkludere, at Agnes Nielsen udførte ganske tunge og givetvis yderst fortrolige opgaver både for DKP og for Komintern, og at det med stor sandsynlighed er hende, der gemmer sig bag dæknnavnet “August” i det telegram, Eugen i 1934 afsendte til Moskva om forbindelsespunktets kontaktperson i det danske partiapparat.

Det er svært at fastslå, hvor længe Agnes Nielsen var aktiv inden for sit tredobbelte indsatsområde – kontakt til OMS/SS-forbindelsespunktet, assistance til illegale emigranter og “teknisk” servicering af DKP. I 1934 var der overvejelser i gang om at sende hende og hendes mand Martin Nielsen til Sovjetunionen, hvor hun angiveligt kunne gøre gavn i Kominterns skandinaviske landesekretariat som en mellemting mellem “referent” og “teknisk kraft”. Men rejsen blev aldrig til noget. Det fremgår af politiets afhøringer i 1942 angående Kongelundsmordet, at Agnes Nielsen i sin tid havde skaffet logi i København til de to hovedmænd, Karl Säre og Johannes Meerits, og at hun omkring gerningstidspunktet i 1936 stadig varetog forbindelsen mellem OMS-punktet og de estiske

kommunister i København, mens hun udadtil optrådte som forlagsmedarbejder. I et Komintern-dokument fra 27. november 1937 hedder det mere specifikt, at hun dengang udførte "ansvarsfuldt arbejde" på Arbejderbladet og det kommunistiske Mondes Forlag, men karakteren af dette arbejde oplyses ikke. Dermed fortaber sporene sig af hendes "særlige" virksomhed.⁵⁷

1938: Hvad skete der egentlig?

Til gengæld har vi ganske præcise oplysninger om, at hele otte danskere på én gang blev fyret fra selve forbindelsespunktet i marts 1938. Hvad kan baggrunden for dette markante skridt have været?

Vi ved, at Stalin på den tid stadig drev på med sine drastiske udrensninger i samtlige sovjetiske institutioner og organisationer, og at han også slog til med voldsom kraft mod Komintern, især formentlig i den hensigt at få fjernet blot den mindste ansats til en illoyal 5. kolonne under en kommende krig. Blandt de hårdest ramte målgrupper var udenlandske kommunister, der befandt sig på kortere eller længere ophold i Moskva, og sovjetiske kommunister, der i kraft af deres job som f.eks. Komintern-repræsentanter eller efterretningsagenter havde været i regelmæssig kontakt med udlandet. Konsekvensen var, at Kominterns forbindelsestjeneste for en tid nærmest ophørte med at fungere, al den stund størsteparten af den centrale stab og en række af de udsendte medarbejdere nu blev arresteret og i mange tilfælde fængslet, sendt i tvangsarbejdslejr eller henrettet. Følgelig rammes radiokommunikationen mellem Moskva og de udenlandske partier også af et længerevarende nedbrud.

Udrensningerne rev for alvor benene væk under den gamle forbindelsestjeneste i efteråret 1937. Men Stalins mistillid til tjenesten havde sandsynligvis fået ekstra næring allerede året før, hvor man i Moskva fandt ud af, at briterne gennem længere tid havde formået at opsnappe de rundsendte radiotelegrammer og bryde de anvendte koder. Den daværende chef for Sovjetunionens hemmelige politi var i hvert fald ikke i tvivl om, at "forrædere" havde været på færde, og at det nu var nødvendigt at opbygge en helt ny kodesektion og et helt nyt chifreringsystem.

Måske er det efterdønningerne af disse voldsomme hændelser, der i langt mere afdæmpet form skyllede ind over det københavnske forbindelsespunkt i marts 1938. Kommunisten fra åbne og demokratiske samfund som f.eks. Storbritannien og de skandinaviske lande slap i de fleste

tilfælde nogenlunde helskindet fra Stalins store udrensninger, også selv om de havde deltaget i konspirativt arbejde. I hvert fald forstået på den måde, at de undgik indespærring eller henrettelse i Sovjetunionen. Men de var ikke uden for mistanke bedømt efter datidens stalinistiske målestok, for de fleste af dem havde jo tidligere arbejdet tæt sammen med udrensningsofrene.⁵⁸

Terroren ramte både den tyskfødte OMS-chef i København i midten af 1930'erne, Karl Brichmann (Kuddel), og hans sandsynlige forgænger, landsmanden Wilhelm Wloch. De blev begge arresteret i Moskva i 1937 og idømtes året efter tyve års anbringelse i tvangsarbejdslejr. Ingen af dem overlevede det ophold.⁵⁹

Også i vestlige lande som Danmark var der således behov for at gøre op med tidligere tiders praksis og skille sig af med en del af Forbindelsestjenestens gamle garde. I danske og tyske efterretningsrapporter fra august 1938 møder man den opfattelse, at den oprindelige OMS/SS-organisation i København simpelt hen blev nedlagt i slutningen af 1937. Som vi har set, synes Vestbureauets dage ligeledes at være talte i Danmark. Måske blev der i en eller anden form en hård kerne tilbage. Det står i det mindste klart, at udvalgte enkeltpersoner umiddelbart undgik politisk stigmatisering; Alberti Hansen og Kaj Tandrup blev f.eks. kort efter hvervet til Ernst Wollwebers sabotageorganisation. Men det gamle system var utvivlsomt i opbrud, og det var ikke helt let at etablere et nyt. Mange af de tidligere medarbejdere i Komintern-apparatet havde været politiske emigranter fra især Tyskland og forskellige østeuropæiske lande, hvor kommunistpartierne var illegale, men netop personer fra disse lande var i ganske særlig grad blevet ofre for Stalins mistænksomhed. Her var der altså ikke længere mange rekrutteringsmuligheder. I Kominterns centrale stab i Moskva valgte man at tackle problemet ved at fylde kontorerne op med nye russiske medarbejdere. Men den løsningsmodel lod sig ikke uden videre realisere på de mange forbindelsespunkter rundt om i verden.

Der opstod derfor en tendens til at skubbe flere af de internationale kommunikationsopgaver over på partierne selv, hvilket ironisk nok indebar, at udenlandske (= ikke-sovjetiske) kommunister fortsat kom til at stå for denne trafik. Dog nu med Stalins velsignelse. Men der var selvfølgelig også tale om både en ny situation og en ny slags mennesker. Gennem terror og udrensninger var hele den verdenskommunistiske bevægelse blevet udsat for en så gennemgribende stalinisering, at faren for afvigelse og loyalitetssvigt efterhånden måtte vurderes til at være temmelig ringe.⁶⁰

Nye tider

Tendensen mod større partiinddragelse blev efter alt at dømme forstærket ved verdenskrigens udbrud. Myndighederne i de krigsførende eller krigstruede lande var af naturlige grunde på særlig vagt over for mystiske fremmede, der krydsede grænserne på tvivlsomme rejsepapirer og gebærdede sig på fordægtig vis i de lande, de gæstede. Derfor var det, når alt kom til alt, mere sikkert at bruge hjemmefødninger i det hemmelige arbejde.

Allerede i vinteren 1939-1940 blev DKP mødt med et krav fra Moskva om, at partiet snarest skulle opbygge sin egen radiotjeneste. Forsøget blev også gjort – med bistand fra flere af de danskere, der tidligere havde været elever på Kominterns radioskole i Moskva. Men resultatet var pauvert. Først i august 1940, altså efter at Tyskland havde besat Danmark, lykkedes det at få den illegale radiosender til at fungere bare nogenlunde. Ligeledes som følge af krigen synes Komintern at have besluttet at forlade systemet med et fast internationalt kurerkorps til fordel for individuelle, mere ad hoc-prægede missioner. Her gjorde man formentlig også – med varierende held – brug af udsendinge fra de stedlige kommunistpartiers egne rækker.⁶¹

Efter det tyske angreb på Sovjetunionen 22. juni 1941 ændrede situationen sig dramatisk for de danske kommunister, som nu i fuldt omfang måtte til at operere under jorden. På disse svære vilkår humpede kode- og radioarbejdet fortsat af sted. Det vigtigste, om end ikke altid lige velfungerende, forbindelsespunkt i Nordeuropa befandt sig nu i det neutrale Sverige. I september 1942 sendte Kominterns generalsekretær Georgi Dimitrov imidlertid et telegram til "Larsen i Danmark", hvori han krævede, at DKP snarest oprettede en særlig "partiinformationstjeneste", der i fremtiden kunne forsyne Moskva med politiske og militære oplysninger om forholdene i det danske nærområde. Men kort efter kom katastrofen. På grund af en stikker – den tidligere radiooperatør Karl Winther – blev hele den eksisterende radiogruppe optrevlet. Ja, ikke nok med det: det lykkedes også Gestapo at arrestere partiformand Aksel Larsen.⁶²

Meget tyder dog på, at der fortsat eksisterede en hemmelig radioforbindelse mellem København og Moskva, og at senderen i sommeren 1943 bl.a. var i stand til at forsyne den sovjetiske militære efterretnings-tjeneste med oplysninger om de tyske befæstningsanlæg ved Jyllands vestkyst. Nogle måneder forinden havde Stalin imidlertid besluttet, at hele Komintern skulle opløses. Det kunne ligne en radikal omkalfatring af hele systemet. Men når alt kom til alt, var der tale om en skinma-

nøvre, som først og fremmest havde til formål at gøre indtryk på udlandet. I praksis blev hverken den centrale stab eller de udenlandske forbindelsespunkter nedlagt; de overførtes blot i al hemmelighed til det sovjetiske kommunistparti og Sovjetunionens statssikkerhedstjeneste.

Inden da var der brug for en samlet statusopgørelse. Den blev leveret af Georgi Dimitrov og chefen for forbindelsesapparatet, nu kaldet "Første Afdeling". Det fremgik her, at afdelingen hidtil havde ydet en massiv indsats til støtte for modstandsbevægelserne og partisangrupperne i fjendens bagland, at den havde modtaget tusindvis af telegrammer pr. år fra nær og fjern, og at den stadig stod i jævnlig kontakt med en lang række "radiopunkter" i forskellige lande. Flest var der dengang i Polen og Holland, nemlig fire hvert sted. Dernæst kom Frankrig, Belgien og Kina. Men et enkelt radiopunkt holdt angiveligt også stand i Danmark.⁶³

Aktiviteterne her stod dog næppe på nogen måde mål med indsatsen i det forudgående tiår. Hvortil kom, at kurervirksomheden til og fra

Richard Jensen og Alberti Hansen i Vridsløselille Statsfængsel under besættelsen. Modsat mange udenlandske kommunister, som i Mellemkrigstiden havde været involveret i illegalt arbejde, blev de danske "bombefolk" ikke senere rehabiliteret af partiet. Til gengæld overlevede de fleste af dem krigen.

dansk territorium kun kørte i lavt gear og i kraft af krigen slet ikke var af samme internationale rækkevidde som tidligere. Det københavnske forbindelsespunkt havde uden tvivl sin storhedstid i 1930'erne. Det blev ledet af udlændinge, men der var også adskillige danskere med i staben. I nogle tilfælde kender vi stadig væk kun deres dæksnavne. I andre tilfælde kan vi nu – takket være de senest fremkomne kilder – give et konkret bud på disse danskeres sande identitet. Fortællingen om Kominterns forbindelsespunkt i København er endnu en understregning af, at den danske hovedstad gennem en årrække spillede en central rolle i den internationale kommunismes verdensomspændende netværk. Vi mangler stadig at få afdækket den konspirative virksomheds samlede omfang i Danmark.

Noter

1. Ordet "konspiration" blev især brugt af kommunisterne, når talen var om en *organisations* bestræbelser på at skjule (dele af) sine aktiviteter for en fjendtlig eller forræderisk omverden. I russisk sammenhæng har begrebet sine rødder i kampen mod det tsaristiske styre i tiden før 1917, hvor de revolutionære grupper betragtede en udstrakt grad af hemmelighedskræmmeri som en nødvendig forudsætning for politisk succes.
2. Blandt de nyere fremstillinger, der omtaler danske kommunisters hemmelige virksomhed før, under og efter Anden Verdenskrig, er: *Danmark under den kolde krig*, Dansk Institut for Internationale Studier, København 2005; Hans Davidsen-Nielsen: *En højere sags tjeneste. PET under den kolde krig*, København 2006; Jørgen Grønvald Laustsen: *Medløbere og modløbere. DKP, besættelsen og illegaliteten*, København 2007; *PET-kommissionens beretning*, København 2009; Regin Schmidt et al.: *PET. Historien om Politiets Efterretningstjeneste fra den kolde krig til krigen mod terror*, København 2009; Niels Erik Rosenfeldt: *Verdensrevolutionens generalstab. Komintern og det hemmelige apparat*, København 2011; John T. Lauridsen et al. (red.): *Den Kolde Krig og Danmark. Gads Leksikon*, København 2011; Morten Thing (red.): *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990*, 2. udg., København 2012; Morten Møller: *Hvem er Nielsen. En fortælling om kommunisten og modstandslederen Børge Houmann*, København 2012; Jesper Jørgensen et al. (red.): *Komintern og de dansk-sovjetiske relationer*, København 2012 (her især bidragene fra Jesper Jørgensen & Thomas Wegener Friis, Niels Erik Rosenfeldt og Morten Møller); Morten Møller: *Ellen og Adam. En fortælling om kærlighed og terror i Stalins Rusland*, København 2014; Morten Møller & Niels Erik Rosenfeldt: *Koder, kapital og kurerer. Nye vinkler på Kominterns hemmelige apparat*, *Fund og Forskning*, 53, 2014, s. 285-342; Bent Jensen: *Ulve, får og vogtere. Den kolde krig i Danmark 1945-1991*, København 2014; Julie Birkedal Riisbro: *Georg Laursen. Fra malersvend til sovjetagent*, *Arbejderhistorie*, 1, 2015, s. 6-33; Morten Møller: *Ellen og Adam – kærlighed og terror i 30'ernes Moskva*, *Arbejderhistorie*, 1, 2015, s. 83-98; Niels Erik Rosenfeldt: *Kominterns hemmelige udlandsnetværk*, *Arbejderhistorie*, 1, 2015, s. 99-124; Åsmund Egge & Svend Rybner (red.): *Red Star in the North. Communism in the Nordic Countries*, Stamsund 2015 (især bidraget fra Svend Rybner).
3. Jesper Jørgensen & Thomas Wegener Friis: *Komintern og de danske kommunister. Et dansk-russisk projekt om de danske personsager i Kominterns arkiv*, *Arbejderhistorie*, 2,

2014, s. 1-27; Jesper Jorgensen [Jørgensen] et al. (red.): *Datskije kadry Moskvy v stalinskoje vremja. Izbrannye dokumenty iz litjnykh del dattjan v arkhive Kominterna*, Odense 2013. Personsagerne omfatter også enkelte udenlandske kommunister med dansk tilknytning samt en række ikke-kommunistiske danskere. Vedr. MASK-dokumenterne, se Møller & Rosenfeldt 2014.

4. Se f.eks. Mikhail Narynsky & Jürgen Rojahn (red.): *Centre and Periphery. The History of the Comintern in the Light of New Documents*, Amsterdam 1996; Grant Adibekov et al.: *Organizatsionnaja struktura Kominterna 1919-1943*, Moskva 1999; Iosif Linder & Sergej Tjurkin: *Krasnaja pautina. Tajny razvedki Kominterna*, Moskva 2005; Fridrich Firsov: *Sekretnyje kody istorii Kominterna 1919-1943*, Moskva 2007; Barry McLoughlin et al.: *Kommunismus in Österreich 1918-1938*, Wien 2009 (bl.a. om OMS-netværket); Niels Erik Rosenfeldt: *The "Special" World. Stalin's power apparatus and the Soviet system's secret structures of communication*, København 2009 (spec. bd. 2); Rosenfeldt 2011; Jørgensen et al. 2012 (her især bidragene fra Julie Birkedal Riisbro, Niels Erik Rosenfeldt, Mette Skak og Natalia Lebedeva).

5. KGB står for "Komiteen for Statssikkerhed", dvs. Sovjetunionens sikkerhedstjeneste eller hemmelige politi. Tidligere blev denne tjeneste omtalt som henholdsvis Tjeka'en, GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB og MVD.

6. Ole Sohn: *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch-Petersens skæbne*, København 1992, passim, bl.a. s. 78-79, 92, 104-108, 115-116, 123, 133, 140, 212, 217, 220, 263-264.

7. For en behandling af dette emne med et dansk fokus, se Møller & Rosenfeldt 2014.

8. The National Archives (NA), KV 2/2158, unnummerede dokumenter mellem blad 5a og 6a, 8.3.1933 og 11.3.1933; 7b, 19.4.1933; 14a, 9.6.1933; 24b, 13.7.1933; 40a, 25.6.1934. Se desuden Erik Nørgaard: *Truslen om krig. Komintern, Folkefront og 5. kolonne*, København 1985(a), s. 25-28; Rosenfeldt 2011, s. 204-206; Møller & Rosenfeldt 2014, s. 290-292; Holger Weiss: *The International of Seamen and Harbour Workers – A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?*, *CoWoPa – Comintern Working Paper* 29/2013. Blandt de øvrige beboere i Vesterportbygningen var det kommunistiske Mondes Forlag, det Komintern-styrede pressebureau Nordpress og den sovjetiske handelsrepræsentation. Jvf. Nørgaard 1985a, s. 26; *Komintern i utoraja mirovaja vojna*, tjest 1, Moskva 1994, s. 260-262. For politiets overvågning af Vesterport, se Sohn 1992, s. 112-114; Torben Jano: På sporet af kommunisterne. Politiets overvågning af DKP 1932-1941, *Arbejderhistorie*, 1, 1996, s. 1-20, spec. s. 11.

9. Se f.eks. Nørgaard 1985a, passim; Rosenfeldt 2011, s. 202-218; Møller & Rosenfeldt 2014, s. 291-292. Vestbureauet betegnedes i officielt Komintern-sprog "Det Vesteuropæiske Bureau", forkortet WEB, men kaldes i kilderne undertiden også for "Det Vesteuropæiske Sekretariat" eller "Det Vesteuropæiske Kontor". Lige som ISH havde det formentlig tæt kontakt til det fiktive firma "A. Selvo & Co." i Vesterportbygningen i København. Ernst Wollweber og Richard Jensen synes dengang at have været med i ledelsen af både ISH og WEB; se Weiss 2013, s. 35.

10. Se f.eks. Rosenfeldt 2011, s. 160-164, 172-176, 190, 200-201; Nørgaard 1985a, passim; Bundesarchiv (BA), R58/3836, Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Hamburg, Personal-Akten, Ernst Wollweber, blad 52.

11. Møller & Rosenfeldt 2014, s. 332-334; Erik Nørgaard nævner ligeledes en række københavnradresser, men han kæder dem sammen med Vestbureauet og ikke med OMS-punkter; se Nørgaard 1985a, s. 20-21. De to danske kommunister Alberti Hansen og Kaj Tandrup Christensen oplyste i 1938 over for dansk politi, at de var bekendt med hemmelige adresser i Ægirsgade (den i MASK-telegrammerne omtalte skomager), på Vodroffsvej (hos en anden skomager), i Stormgade (hos en sproglærer), i gaden Aabenraa (hos en skrædder) og i Humlebækgade (hos en fru Hofman). De tre sidste benævnes "bureauer"; man må således konkludere, at det var her, det egentlige arbejde

- blev udført, til forskel fra f.eks. det dengang nedlagte "meldested" hos radioforhandler Schnell på Sønder Boulevard. (*Rapport af 14. Juni 1938 fra Københavns Opdagelsespoliti*, udg. af Tage Revsgaard Andersen)
12. Møller & Rosenfeldt 2014, passim, bl.a. s. 290-292, 305-307, 313-323, 329-334; Thing 2012, s. 9-41, 165-186.
13. Møller & Rosenfeldt 2014, s. 333-331.
14. Ibid., s. 333-332, 334-337.
15. Niels Erik Rosenfeldt: *Komintern og det hemmelige apparat*, s. 81-128, i: Jørgensen et al. 2012, s. 101, 113-20; Møller & Rosenfeldt 2014, s. 333-334; NA, KV3/368. 1935-spionsagen vakte stor international opmærksomhed, hvilket bl.a. afspejler sig i det omfattende materiale, som den britiske efterretningstjeneste indsamlede om sagen. I denne sammenhæng bør det især bemærkes, at en af de arresterede – George Mink – havde tætte forbindelser til ISH og OMS' internationale kurervirksomhed, mens en anden – Leon Josephson – var en af det amerikanske kommunistpartis mest habile medarbejdere inden for arbejdsfeltet forfalskning af pas.
16. Rosenfeldt 2012, s. 101; Møller & Rosenfeldt 2014, s. 333.
17. NA, KV2/2158, 12a, 2.6.1933; 14a, 3.10.1933; 25b, 2.8.1933; 28, 23.10.1933; 29a2.11.1933; 30a, 8.11.1933; 40a25.6.1934; 40b, 26.6.1934; 78 (ingen datering, formentlig maj 1937); Personal particulars, unnummereret, 9.9.1953.
18. Richard Jensen: *En omtumlet tilværelse. Erindringer*, København 1957, s. 74-75.
19. Ibid., s. 75; Sohn 1992, passim, bl.a. s. 115-116; Rosenfeldt 2011, s. 82-83. Richard Jensen forklarer ikke, hvad man skal forstå ved "militærarbejde" og "apparatarbejde". Men det er umiddelbart nærliggende at drage paralleller til det "militærpolitiske apparat", også kaldet "afdelingen for militærpolitik", der eksisterede i det tyske kommunistparti, KPD. Dette apparat tog sig (i 1932) af "specielle" forbindelser; infiltration i forsvaret, politiet og diverse modstanderpartier; industrispionage og "offensiv" og "defensiv" kontraspionage. Det arbejdede hånd i hånd med en "illegal afdeling", der havde ansvaret for internationale forbindelser og fremskaffelse af dækadresser, falske pas og våben og ammunition. Tilsammen udgjorde de to afdelinger KPD's "hemmelige apparat". Se Bernd Kaufmann et al. (red.): *Der Nachrichtendienst der KPD 1919-1937*, Berlin 1993, s. 177-182. De mere eller mindre tilsvarende aktiviteter i Danmark har dog nok været koncentreret på relativt få hænder. Se også Erik Ib Schmidt: *30 års kommunistisk Politik i Rusland og Vesteuropa. En Gennemgang og Kritik*, København 1948, s. 97-98; her hedder det, at partiernes M-mænd bl.a. havde til opgave at organisere det spionage- og sabotagearbejde, der blev bedrevet af "hemmelige" partimedlemmer inden for de kapitalistiske landes politi, militærvæsen og rustningsindustri; i samme åndedrag understreges de internationale sømandsorganisationers centrale rolle i det hemmelige arbejde.
20. Møller & Rosenfeldt 2014, s. 293, 331, 336; Rosenfeldt 2012, s. 97, 98; Det Kongelige Bibliotek (KB), MASK, HW 17/9-11, passim, bl.a. radiotelegrammer af 29.5.1936, 24.6.1936 og 26.6.1936.
21. Erik Nørgaard: *Krig og slutspil. Gestapo og dansk politi mod Kominterns "bombefolk"*, København 1986(a), s. 50-62, spec. s. 51; *Rapport af 14. Juni 1938 og Rapport af 11. Februar 1941 fra Københavns Opdagelsespoliti*, spec. s. 2-3; Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur/Recherche/Biographische Datenbank (BzA): Brichmann, Karl; www.fonjallaz.net/Communisme/N2/Komintern/suisse/Lydia-Dübi.html; Rosenfeldt 2011, s. 89, 261-262. At dømme efter politirapporten af 11.2.1941 gav Alberti Hansen udtryk for, at han omkring 1935 ligefrem „overtog ledelsen af Kominterns forbindelsespunkt i København“. Da han i samme afhøring oplyste, at han i denne funktion refererede til overordnede personer i skikkelse af OMS-folkene Wloch, Brichmann og „Schindler“, må man antage, at hans ledelse i givet fald kun udfoldede sig på det rent tekniske og praktiske plan.
22. Nørgaard 1986a, s. 51; Erik Nørgaard: *Mordet i Kongelunden*, København 1991, s.

209, 219 (her hedder det under henvisning til afhøringsrapporterne i sagen om Kongelundsmordet, at Pouls forgænger som OMS-leder i København var en tysker, der benyttede sig af dæknnavnet „Johannes“); Markus Wolf: *Trojka – 50 år mellem øst og vest*, København 1990, s. 24, 214-220; Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), 077/1113, Generalkommissariat für das Sicherheitswesen (Höhere SS- und Polizeiführer Nord-West), *Betrifft: Ebeleute Wilhelm und Erna Wloch, 1942* (stor tak til Frederik Andreassen for at have gjort opmærksom på kilden og for i øvrigt af have delt sin viden om området med forfatterne); BzA: Wloch, Wilhelm. Wloch (dæknavn “William”) optræder desuden i de materialer, som Gestapo indsamlede om Ernst Wollweber (jf. note 10). Også den tidligere topmedarbejder i det tyske kommunistpartis hemmelige apparat Fritz Burde, der blev rekrutteret til OMS under et ophold i Moskva i 1932, synes at have løst opgaver i Danmark i 1933/34. Burde blev senere leder af OMS-punktet i Wien. Se BzA: Burde, Fritz (Burchard); McLoughlin et al. 2009, s. 389-397.

23. *Rapport af 14. Juni 1938 og Rapport af 11. Februar 1941 fra Københavns Opdagelsespolitii*; KB, Carl Madsens arkiv, Carl Madsens referat af samtale med Alberti Hansen, 18.9.1970, kps. 44, læg 195, s. 4; Nørgaard 1986a, s. 52-53; *Russisch-deutsches Projekt zur Digitalisierung deutscher Dokumente in den Archiven der Russischen Föderation*. Akte Nr. 181: Verschiedene Dokumente aus dem Gestapo-Dossier “Dänemark”, blad 10-11, Gestapo Kiel, 1938 (<http://rgaspi-458-9.german-docs-in-russia.org/de/nodes/183-akte-nr-181-verschiedene-dokumente-aus-dem-gestapo-dossier-danemark-auszuge-aus-berichten-der-sta#page/1/mode/grid/zoom/1>). I den tyske rapport fra 1938 er det dog “Poul”, der identificeres med Schindler – og påstås at rejse på et østrigsk pas – og ikke “Niels”, men det oplyses, at Poul blev afløst af Niels i 1936, og at både Poul og Niels formentlig var tyske statsborgere. Af Alberti Hansens vidnesbyrd her og andetsteds kan man få det indtryk, at hans OMS-overordnede også indtog ledende stillinger i “Det Vesteuropæiske Kontor” (= Det Vesteuropæiske Bureau, WEB). Men ingen andre kendte kilder foretager denne kobling. Vestbureauet er i det hele taget så godt som fraværende i både personsagen fra Komintern-arkivet og MASK-materialet, mens man begge disse steder finder henvisninger til OMS. Det bør desuden bemærkes, at de MASK-telegrammer, der passerede OMS-punktet i København på vej til eller fra udenlandske kommunistpartier, hovedsagelig vedrørte det polske, det estiske og det såkaldte hviderussiske (dvs. særlige østpolske) parti og altså i modsætning til Vestbureauet ikke dækkede det samlede Vest- og Centraleuropa (Se KB, MASK, HW 17/9-11, passim). Visse spor, især Alberti Hansens omtale af Niels’ søn “Rudi”, peger i retning af, at Niels/Otto/Schindler kunne være identisk med den tyske kommunist Wenzel Verner, hvis søn, Waldemar Verner, blev kaldt “Rudi” og, samstemmende med Alberti Hansens forklaring, var elev på Leninskolen og fik en amerikansk kone. Disse spor kolliderer på den anden side med andre oplysninger, specielt om begivenhederne i marts 1938, hvor Alberti Hansen hævder, at Niels var på visit i København, mens vi ved, at Wenzel Verner allerede blev anholdt af NKVD i oktober 1937. Desuden er der ikke fundet oplysninger – modsat i tilfældene Brichmann og Wloch – der kæder Verner til København i perioden 1936-1937.

24. Rosenfeldt 2012, s. 98; Sohn 1992, s. 243.

25. I den i Danmark udgivne kildesamling *Datskije kadry Moskvj v stalinskoje vremja* (Danske Moskvakadrer i Stalintiden) oplyses det i oversigten over personsagerne (*Obzor*), at personsag 423 dækker “medarbejdere i afdelingen for søforbindelser”. Det er efter alt at dømme en forkert betegnelse for sagen. Intet tyder på, at Komintern havde en sådan afdeling i 1930'erne. Ydermere omhandler sagen heller ikke kun “medarbejdere for søforbindelser”. Den væsentligt bredere personalesammensætning, som der rent faktisk var tale om, giver derimod god mening i OMS-sammenhæng (Jørgensen et al. 2013, s. 604.) Det bør endvidere bemærkes, at det ikke er muligt at trække en klar grænse mellem kurerer og ikke-kurerer. Flere af de faste medarbejdere ved OMS-punktet i København udførte ind imellem også kurer-opgaver.

26. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA), Kominternarkivet arkiv (nr. 2839), fond 495, opis 208, delo 423 (herefter ABA 2839, personsag 423), blad 4-18, 28-29, 36, 41, 43, 45; Rosenfeldt 2009, bd. 2, s. 348, 365; Laustsen 2007, s. 24-25. Laustsen påpeger, at "punkt 1" betegnede OMS' radiostation, mens "punkt 2" stod for radioskolen og "punkt 3" for en institution, der afholdt særlige genopfriskningskurser for tidligere elever på radioskolen. Dertil kom et "punkt 4", hvor man modtog kommende elever til OMS-radioskolen og afprøvede deres politiske pålidelighed, inden de påbegyndte selve undervisningen. Alle punkterne var omhyggeligt camouflerede, bl.a. som "rekreationshjem".
27. ABA 2839, personsag 423, blad 1-3.
28. Carl Madsens referat af samtale med Alberti Hansen, 18.9.1970 (op.cit.), kps. 44, læg 195, s. 3; Erik Nørgaard: *Drømmen om verdensrevolutionen. Komintern og de revolutionære søfolk*, København 1985(b), s. 86; *Faklen*, december 1933, september 1935 (kun enkelte numre af *Lanternen* er bevaret fra perioden).
29. NA, KV 2/2158, 30a, 8.11.1933; 29a.
30. Nørgaard 1985b, s. 91-92; Nørgaard 1985a, s. 109; i Jensen 1957, efter s. 96, er der et foto fra ISH's kongres i Hamborg i 1932, der bl.a. viser Richard Jensen og Einar (Ejnar) Nielsen, Esbjerg.
31. ABA 2839, personsag 423, blad 4-5; Vestuniversitetets officielle navn var Det Kommunistiske Universitet for Nationale Mindretal i Vesten, KUNMZ.
32. Ibid., blad 6-7.
33. Se dog ibid., blad 36, hvor det gådefulde – formentlig fejltlydede – efternavn TZAR-ZEJ optræder.
34. Ibid., blad 4-5, 8-9.
35. KB, MASK, HW 17/11, krypteret radiotelegram fra Moskva til København af 8.8.1936.
36. ABA 2839, personsag 423, blad 11-12.
37. Laustsen 2007, s. 31-33; KB, MASK, HW 17/11, krypterede radiotelegrammer af 23.1.1936, 14.4.1936, 18.4.1936, 25.4.1936; Jørgensen et al. 2013, s. 428-29, 584-85.
38. Vi råder kun over et enkelt yderst spinkelt indicium fra en anden kant. Ifølge Tage Revsgaard Andersen benyttede den senere BOPA-leder Eigil Larsen sig af dæknavnet "Laurits". Men det fremgår ikke, om han gjorde det allerede i 1930'erne, eller om det alene var i egenskab af ledende sabotør og modstandsmand under besættelsen. Desuden stemmer de biografiske detaljer vedr. LAURITS og Lauritz/Larsen heller ikke fuldt overens. (Tage Revsgaard Andersen: *En studie i rødt, hvidt og blåt*, København 1981, s. 197, 202.) Det er derfor ikke muligt at drage blot nogenlunde sikre konklusioner her.
39. ABA 2839, personsag 423, blad 13-18. Det fremgår af et radiotelegram fra Kuddel til Moskva af 6.3.1936, at OMS-punktet i København havde skaffet et nyt "hus" til en person ved navn Ellen Messe til den betragtelige leje af 1700 kr. om året, og at "vi" ville rykke ind her i slutningen af april. Kuddel meddelte også Moskva, at "det ville være bedst, hvis jeg fortsat tog mig af den sag". Den eksisterende kildesituation gør det imidlertid ikke muligt at fastslå, om den i Komintern-arkivalierne nævnte ELLEN er identisk med Ellen Messe; se KB, MASK, HW 17/10, HW 17/11, spec. radiotelegrammer af 2.4.1935 og 6.3.1936.
40. ABA 2839, personsag 423, blad 20, 23-27.
41. Erik Nørgaard: *Krigen før krigen. Wollweberorganisationen og skibssabotagerne*, København 1986(b), passim; Nørgaard 1985a, s. 21, 95; Lars Borgestrud: *Wollweberorganisationen i Norge*, bd. 1, Oslo 1995, bl.a. s. 164, 166, 194 (med omtale af "X"); *Russisch-deutsches Projekt* (op.cit.), Akte Nr. 181, blad 11ff og 17ff; her hedder det, at en tysktalende person kaldet "X" i begyndelsen af 1938 satte sig i forbindelse med den hidtidige OMS-chef i København, Niels, og at "X" sidenhen instruerede Alberti Hansen i, hvordan man gennemfører et skibsattentat; desuden forklares det, hvorledes det efter en

nærmere undersøgelse blev fastslået, at "X" var et dæknavn for Ernst Wollweber. Se også f.eks. Arne Hardis: *Klassekammeraten. Otto Melchior – kommunisten, der forsvandt*, København 2010, s. 147, 155-170. Om arbejdet for Wollweber, se også Carl Madsens referat af samtale med Alberti Hansen, 18.9.1970 (op.cit.), kps. 44, læg 195, s. 4ff.

42. ABA 2839, personsag 423, blad 15, 16, 20, 23-27.

43. Ibid., blad 28-29, 32; ABA, levnedsskildring af Mendel Israel Svorin.

44. Ibid., blad 33; ABA, materiale om Alberti Hansen; Nørgaard 1985b, s. 117; Nørgaard 1986a, s. 50-51; Carl Madsens referat af samtale med Alberti Hansen, 18.9.1970 (op.cit.), kps. 44, læg 195, s. 3.

45. ABA 2839, personsag 423, blad 7 og 33; Nørgaard 1985a, s. 21; Nørgaard 1986a, s. 50-52 (OMS betjente efter al sandsynlighed Vestbureauet på kommunikationsområdet; Alberti Hansen kan derfor godt have været knyttet til OMS-punktet samtidig med, at han serverede dette bureau); Borgesrud 1994, s. 162-166: afsnittet "Danmark". Ifølge Alberti Hansens senere forklaring meldte han sig ind i DKP kort efter, at han under en hyre på et dansk skib i december 1930 i flere uger havde været indlagt på et hospital i Leningrad med kæbebetændelse og under en nytårsfest i byens interclub havde mødt DKP'erne Johannes Hansen og Hartvig Sørensen, der opholdt sig i Leningrad. Se Carl Madsens referat af samtale med Alberti Hansen, 18.9.1970 (op.cit.), kps. 44, læg 195, s. 1, 3.

46. ABA 2839, personsag 423, blad 36, 39-40.

47. Ibid., blad 10 og 20.

48. Jørgensen et al. 2013, s. 153-155; Rosenfeldt 2015, s. 118.

49. Se f.eks. ABA, Danmarks Kommunistiske Partis arkiv, selvbiografier af Willy F. Westphal, Poul Andersen, Poul Vater, C.O.R. Nielsen og Carl August Rasmussen, kasse 715.

50. ABA 2839, personsag 423, blad 20; Laustsen 2007, s. 32.

51. Revsgaard Andersen 1981, s. 170, 190-191, 199, 202; i registret til Revsgaard Andersens bog betegnes Agnes Nielsen på s. 199 som "Kominternrepræsentant ('August')", mens det på s. 202 anføres, at hun bar dæknavnene "August" og "fru Sørensen". I forbindelse med retssagen i København 1942-1943 vedrørende Kongelundsmordet ca. seks år tidligere blev "August"/"fru Sørensen" efter en vis tid også identificeret som Agnes Nielsen; se nærmere nedenfor i note 58.

52. Revsgaard Andersen 1981, s. 170/34, 177/63, 190/81-82, 191/83; Jørgensen et al. 2013, s. 304; sml. Nørgaard 1985a, s. 20.

53. Anton Nielsen: *Som bølger af hav*, bd. 1, Højbjerg 2010, s. 282. I erindringsskitsen beretter Agnes Nielsen også om sine tidlige forbindelser til den fremtrædende danske kommunist og sovjetagent Georg Laursen. Det var f.eks. ham, der i 1924 fik hende ind i DKP og snart efter hjalp hende til hendes første rejse til Leningrad. Agnes Nielsen besøgte desuden Laursen i Berlin, mens han udførte hemmeligt efterretningsarbejde dér (Nielsen 2010, bd. 1, s. 142; Riisbro 2015, s. 30); Rosenfeldt 2015, s. 116-117.

54. Erik Ib Schmidt: *Fra psykopatklubben. Erindringer og optegnelser*, København 1993, s. 125-126; Rosenfeldt 2015, s. 117-118.

55. Jørgensen et al. 2013, s. 131-133; sml. McLoughlin et al. 2009, s. 394, hvor der refereres til apparatet "'im 5. Stock' des Kominternhauses [...] wie der OMS von Eingeweihten genannt wurde".

56. Jørgensen et al. 2013, s. 304; Rosenfeldt 2009, bd. 1, s. 135-140, 145-149, 170-176, bd. 2, s. 357; Kaufmann et al. 1993, s. 287, 313; BzA: Herbert (Funk); *Komintern i vtoraja mirovaja vojna*, tjust 2, Moskva, s. 510 (hvor det oplyses, at Wehner fra 1932 "ledede det tekniske sekretariat under det tyske kommunistpartis centralkomite"); Rosenfeldt 2011, s. 363.

57. Jørgensen et al. 2013, s. 131, 307; Nielsen 2010, s. 249; Møller 2012, s. 128, 369; Jensen 1957, s. 122-127; Rosenfeldt 2011, s. 217-218. Karl Säre gjorde kortvarigt kar-

riere som førstesekretær i det estiske kommunistparti efter Sovjetunionens annekseion af de baltiske lande i 1940, men faldt siden i tyskernes hænder. I 1942 tilstod han ved retten i København sin meddelagtighed i mordet på landsmanden Johannes Eltermann i Kongelunden på Amager i 1936. Hans videre skæbne i Tyskland fortæller sig i det uvisse. Hovedmanden bag mordet, estiske Johannes Meeritz, blev ved retten i Danmark idømt 16 års fængsel. Efter krigen blev han benådet og – tilsyneladende efter eget ønske – udleveret til Sovjetunionen, hvor han blev henrettet i 1952. Se også Erik Nørgaard: *Mændene fra Estland*, København 1990, passim, bl.a. s. 199; Nørgaard 1991, passim, bl.a. s. 14, 23-25, 42, 45, 48, 64, 89, 110, 152, 162, 170, 174-176, 209, 211, 213. Nørgaard henviser f.eks. til en Gestapo-rapport til dansk politi om Säre; her nævnes blandt rækken af ”hjælpernes hjælpere” i forbindelse med Kongelundsmordet ”Sørensen, dæknavn August. Kvinde. Arbejdede i et kommunistisk forlag, dengang ca. 30 år, stor og kraftig. Var kurer. Talte russisk og tysk. Kominterns befuldmægtigede i København”. Herudover refereres Johannes Meeritz for oplysningen om, at al post til og fra ”Centrum” (dvs. den estiske undergrundsledelse i København) gik gennem August, og at hun også var forbindelsesled både til OMS-centralen og til DKP – samt sandsynligvis også til det sovjetiske gesandtskab. Mere specifikt erklærede Meeritz, at et telegram fra januar/februar 1936, som esterne afsendte til Komintern-hovedkvarteret i Moskva vedrørende den sidenhen myrdede Eltermann, blev ekspederet via August og den københavnske OMS-mand Poul. Materialet fra Kongelundssagen giver på flere måder indtryk af, at Agnes Nielsen allerede omkring 1936 var blevet ansat ved Arbejderforlaget eller Mondes Forlag, mens hun samtidig videreførte arbejdet med at skaffe logi til illegale kommunistiske emigranter i Danmark og skaffe danske hjælpere til emigranternes organisationer. Det fremgår også, at myndighederne under efterforskningen af mordet udfoldede betydelige anstrengelser for at finde ud af, hvem ”fru Sørensen”/”August” egentlig var, og at det lykkedes i sommeren 1942 ved en af de tidligere logiværters hjælp. Agnes Nielsen blev i første omgang sigtet for meddelagtighed i drab. Denne sigtelse blev dog frafaldet nogle måneder senere. Som kommunist var hun fortsat i farezonen, men hun formåede at holde sig skjult i den resterende del af besættelsestiden. På basis af det samlede materiale fra retssagen betegner Erik Nørgaard August/fru Sørensen/Agnes Nielsen som en ”central figur i apparatet i 1936”.

58. Se f.eks. *Politbjuro TsK(b) – VKP(b) i Komintern. 1919-1943. Dokumenty*, Moskva 2004, s. 728-31, 749-51; Rosenfeldt 2009, bd. 2, s. 235-242; Rosenfeldt 2011, s. 239-77; Møller 2014, passim; Møller & Rosenfeldt 2014, s. 287-288, 299; McLoughlin et al. 2009, s. 394.

59. BzA: Brichmann, Karl, og Wloch, Wilhelm. Også den tyske OMS-medarbejder Fritz Burde, der sandsynligvis var en tur omkring forbindelsespunktet i København i 1933/34 og senere blev OMS-chef i Wien, var blandt terrorens ofre. Om tilsvarende udrensninger af medarbejdere ved andre OMS-sektioner og forbindelsespunkter, herunder Lydia Dübi, Brichmanns overordnede i Paris; se f.eks. Rosenfeldt 2011, s. 260-261.

60. *Russisch-deutsches Projekt* (op.cit.), Akte Nr. 181, blad 11ff og 17ff; Rosenfeldt 2011, s. 299-307, 321-323.

61. Laustsen 2007, s. 45 og kap. 2, passim; Rosenfeldt 2011, s. 322-323.

62. Se f.eks. Laustsen, kap. 3 og kap. 7, passim; Rosenfeldt 2011, s. 343-344.

63. Se f.eks. Lebedeva: *Opløsningen af Komintern*, s. 205-254, i: Jørgensen et al. 2012, 203-254; *Komintern i vtoraja mirovaja vojna*, 1997, tjtast 2, s. 61-62, 74, 358-59; Rosenfeldt 2009, bd. 2, s. 248-253; Rosenfeldt 2011, s. 345, 362-368.

Abstract

Niels Erik Rosenfeldt, Jesper Jørgensen & Morten Møller: *The secret contact point – Comintern in Copenhagen in the 1930s*. Arbejderhistorie nr. 1 2016, pp. 13-63.

This article explores the secret apparatus of the Comintern in Denmark in the 1930s with special focus on the organisation's central contact point in Copenhagen. Based on sources from the Comintern archive in Moscow as well as decrypted radio telegrams between Moscow and Copenhagen intercepted by British Intelligence in the years 1934–1937, the aims, locations and key employees of the Copenhagen contact point are examined. The comprehensive material provides a new insight into the Comintern's international networks and working methods in the 1930s. For the first time, it is possible to identify a series of Communists of both Danish and foreign extraction who were engaged in various tasks connected to the contact point; for instance, it is established that two of the contact point's central leaders were the German Communists Karl Brichmann and Wilhelm Wloch and that, among others, the Danish Communists Jens Kristian Frederiksen, Alberti Hansen and Kaj Tandrup Christensen were strongly involved in the secret work. The article suggests that the secret contact point in Copenhagen was severely weakened as a consequence of the purge of the entire Comintern apparatus in the late 1930s. Most of the Danish employees were removed from their work in 1938 and the contact point's former German leaders were both arrested in the Soviet Union and later died in the Gulag. Nevertheless, some level of secret communication between Copenhagen and Moscow continued after 1938 and some of the previous responsibilities of the contact point seem to have been transferred to the Danish Communist Party. The article concludes with the observation that further research is necessary in order to achieve a broader view of underground Communist activities in Denmark in the Interwar Years.

Niels Erik Rosenfeldt, dr.phil.,
fhv. lektor ved Københavns Universitet,
nerosenfeldt@gmail.com

Jesper Jørgensen, cand.mag.,
arkivar, Arbejdermuseet & ABA,
jjo@arbejdermuseet.dk

Morten Møller, cand.mag.,
forskningsstipendiat, Det Kongelige Bibliotek,
mml@kb.dk